

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ХАРЧУВАННЯ ТА ТОРГІВЛІ
КАФЕДРА ФІНАНСІВ ТА ОБЛІКУ

***ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК ТА ГРОШОВО-
КРЕДИТНА ПОЛІТИКА***

опорний конспект лекцій

для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та страхування

Харків
ХДУХТ
2020

Центральний банк та грошово-кредитна політика. Опорний конспект лекцій для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» / Горошанська О.О.– Х. : ХДУХТ, 2020. – 74 с.

Укладач: канд., екон. наук, доц. Горошанська О.О.

Рецензент: канд., екон. наук, доц. Ставерська Т.О.

Кафедра фінансів та обліку

Схвалено науково-методичною комісією навчально-наукового інституту економіки та фінансів

Протокол від «20» лютого 2020 року № 1

ЗМІСТ

ВСТУП

ТЕМА 1. Виникнення, призначення та функції центральних банків	5
ТЕМА 2. Емісія грошей та регулювання готівкового грошового обігу	12
ТЕМА 3. Рефінансування банків	18
Тема 4. Організація та регулювання платіжної системи	26
Тема 5. Регулювання діяльності банків	32
Тема 6. Банківський нагляд	43
Тема 7. Кредитно-розрахункове обслуговування уряду	48
Тема 8. Валютна політика. Валютне регулювання і контроль	54
Тема 9. Грошово-кредитна політика та інструменти її реалізації	64
Рекомендована література	72

ВСТУП

В умовах кризи ліквідності банківської системи, масового неповернення позик і скорочення кредитного потенціалу, які обумовлені падінням платоспроможного попиту та реального виробництва, зростає роль центральних банків. Національний банк України виступає головним органом державного регулювання макроекономічних процесів, який від імені держави координує діяльність банківської системи у цілому, здійснює вирішальний вплив на стабільність грошової одиниці, надійність банківських установ, дієвість платіжно-розрахункового механізму.

Метою викладання навчальної дисципліни «Центральний банк та грошово-кредитна політика» є формування теоретичних і прикладних знань у галузі монетарної політики та функціонування центрального банку.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Центральний банк та грошово-кредитна політика» є: вивчення змісту завдань і основних напрямків діяльності центрального банку, його механізмів та інструментів грошово-кредитної політики, за допомогою яких банк регулює пропозицію (масу) і ціну грошей.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати :

- правову основу діяльності центральних банків;
- основні засади грошово-кредитної політики;
- основи формування валютної політики;
- порядок проведення емісійно-касової роботи в НБУ;
- методику здійснення банківського нагляду за діяльністю банків другого рівня.

вміти :

- аналізувати грошові потоки держави;
- оцінювати показники, що характеризують структуру грошової маси, та вплив на неї центрального банку;
- оцінювати вплив зміни облікової ставки, норм обов'язкових банківських резервів на економіку в цілому;
- визначати норми обов'язкових резервів для комерційних банків;
- визначати обсяги кредитування для підтримки ліквідності банківської системи;
- аналізувати фінансову звітність діяльності НБУ;
- розраховувати валютний курс і крос-курс.

Конспект лекцій дає змогу студентам спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» самостійно вивчити питання дисципліни «Центральний банк та грошово-кредитна політика» та провести перевірку набутих знань. В ньому відображена структура та зміст дисципліни згідно з розробленою навчальною програмою, наведено рекомендовані літературні джерела для вивчення тем.

ТЕМА 1. ВИНИКНЕННЯ, ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ФУНКЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ

План лекції

1.1. Призначення і створення інституту центрального банку. Форми організації центральних банків.

1.2. Функції центральних банків.

1.3. Операції центральних банків.

1.4. Роль Національного банку України в управлінні банківською системою країни.

1.5. Функції Національного банку України та принципи його діяльності.

Рекомендована література: [1, с. 6-9]; [9]; [12]; [14]; [20, с. 8-20]

1.1. Призначення і створення інституту центрального банку. Форми організації центральних банків

Виникнення, формування і розвиток інституту центрального банку став результатом еволюційного процесу, що призвів суспільство до розуміння необхідності регулювання грошового обігу.

Причини появи центральних банків узагальнено на рис. 1.1.

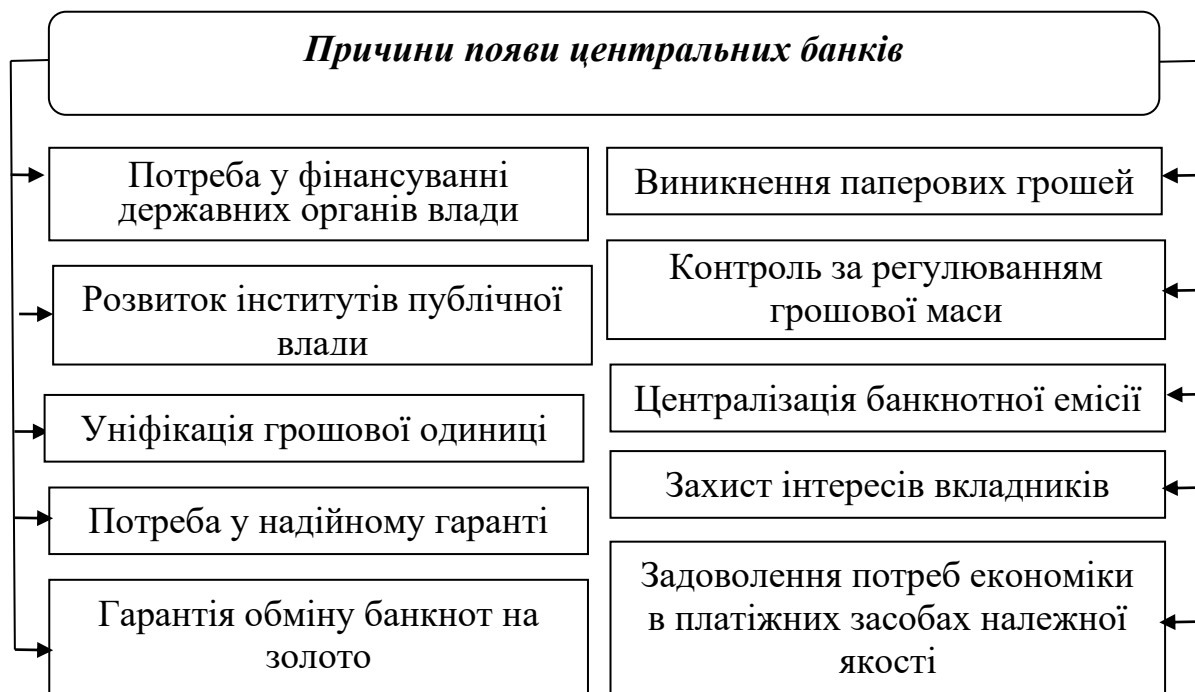

Рис. 1.1. Основні причини виникнення інституту центральних банків

Існують різні назви центральних банків залежно від їх ролі в грошовій системі. Зокрема, емісійний банк – це банк, головною функцією якого є

емісійна; центральний чи національний – це банк, що виконує ключову роль у кредитній системі; державний банк – це банк, що має державну форму власності, а головною його функцією є фінансування державних потреб. Отже, поняття «державний», «національний», «емісійний» і «центральний банк» не є тотожними.

У світі сформувалося два *шляхи виникнення центральних банків*:

1) поступове перетворення емісійного банку країни у центральний банк. Цей шлях характерний для країн, в яких на початок ХХ ст. вже існували емісійні банки (Франція, Великобританія, Швеція). Поняття «центральні банки» почали застосовувати в теорії і на практиці починаючи з 20-х років ХХ ст.

2) створення центрального банку на основі спеціального закону, який передбачає особливий статус новоствореного банку з моменту його заснування. Цей шлях характерний для розвинутих країн, в яких з тих чи інших причин на початок ХХ ст. не існувало єдиного емісійного банку (наприклад, США), а також для колишніх колоній і постсоціалістичних країн, які у ХХ ст. створювали національні банківські системи за принципом дворівневої побудови.

Центральний банк – це державний орган. Під правовим статусом центрального банку розуміють його роль і місце в системі інших державних органів, які закріплені на конституційному і законодавчому рівнях.

Основні положення, що визначають статус центрального банку:

- порядок визначення основних завдань центрального банку;
- характер взаємовідносин центрального банку з органами державної влади;
- рівень економічної незалежності центрального банку;
- порядок призначення керівництва центрального банку.

Основні завдання центрального банку визначаються на законодавчому рівні у спеціальному законі, що регламентує діяльність центрального банку. Основні завдання центральних банків:

- забезпечення стабільності національної грошової одиниці і таким чином сприяння стабільному економічному зростанню;
- сприяння ефективному розвитку банківської системи та її надійності;
- забезпечення безперебійного та ефективного функціонування платіжної системи країни.

1.2. Функції центральних банків

Діяльність центрального банку, що проявляється у його функціях (рис. 1.2.), відіграє важливу роль не лише у банківській системі, а й у розвитку економіки країни в цілому.

Особлива роль центрального банку полягає у тому, що головною його клієнтурою виступають не торговельно-промислові підприємства і населення, а кредитні установи, в основному комерційні банки.

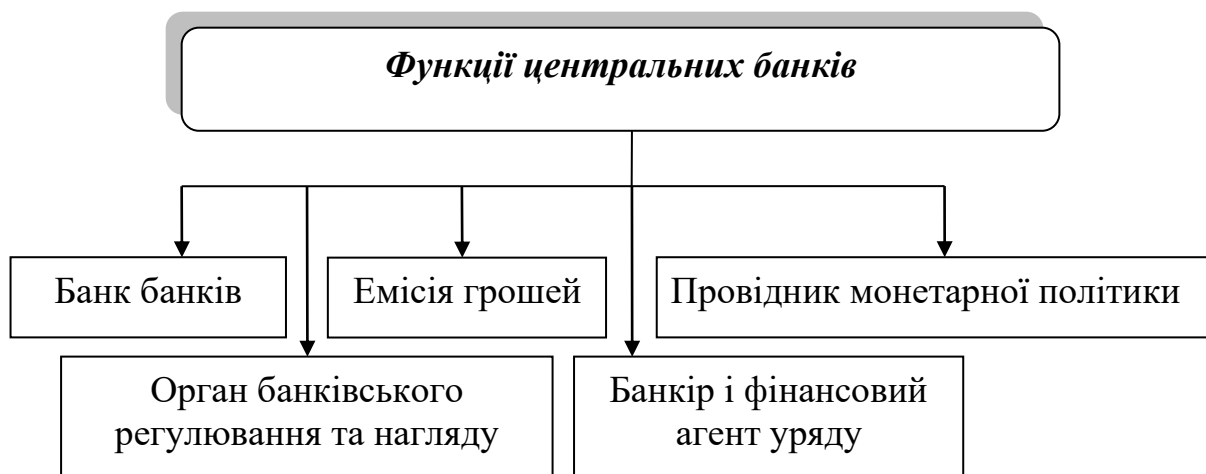

Рис. 1.2. Функції центральних банків

У період зародження центральних банків, коли *емісійну функцію* виконували не лише центральні банки, а й комерційні, взагалі не було усвідомлення щодо можливості контролю емісії використовуючи регулюючі інструменти, а тому її монополізували. Коли ж функція емісії стала монопольним правом національних банків, вважалось, що комерційні банки перестали впливати на пропозицію грошей.

Центральний банк виконує *функцію банківського регулювання і нагляду* за діяльністю кредитних організацій. Регулювання діяльності кредитних організацій – це система заходів, за допомогою яких держава через центральний банк забезпечує стабільне та безпечне функціонування банків, запобігає розвитку дестабілізуючих процесів у банківському секторі.

Функція банкіра та фінансового агента уряду зародилась ще за часів державних банків, однак вона значно змінилась оскільки за часів зародження даної функції обмеження фінансування уряду було пов'язане з золотим запасом, що не є безмежним, а друкувати кредитні гроші можна без обмежень. В сучасному ж світі обмеження на друк грошей для покриття дефіциту державного бюджету залежить від законодавчих норм, що регулюють процес фінансування бюджету, кваліфікації керівництва національного банку та державного апарату управління. Окрім того однією із функцій центральних банків сьогодення є *функція провідника монетарної політики*, стратегічними цілями якої є зростання виробництва, підвищення зайнятості та стабілізація цін, на етапі ж зародження взагалі не було визначено впливу діяльності центрального банку на дані соціально-економічні аспекти розвитку країни.

1.3. Операції центральних банків

Центральні банки в процесі своєї діяльності здійснюють операції – активні та пасивні, надають послуги своїм клієнтам (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Види операцій центральних банків

Характерні риси операцій центральних банків проявляються у трьох напрямках:

по-перше, центральні банки мають монопольне право емісії грошових знаків;

по-друге, центральні банки обслуговують специфічну клієнтуру (комерційні банки та урядові структури (казначейства, міністерства фінансів));

по-третє, для центральних банків, на відміну від комерційних, отримання прибутку не є метою проведення операцій.

До складу операції з міжнародними ліквідними резервами резервів входять: золотий запас; запаси іноземної вільно конвертованої валюти; резервна позиція у МВФ; спеціальні права запозичення – СПЗ, або СДР.

Узагальнюючи зміст активних операцій центральних банків, слід відзначити, що вони мають емісійний характер.

В пасивах балансу центрального банку відображаються базові гроші. До їх складу входять готівка в обігу і резерви комерційних банків.

1.4. Роль Національного банку України в управлінні банківською системою країни

На базі Української республіканської контори Держбанку СРСР, відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» у березні 1991 р., утворено Національний банк України (НБУ). Він є центральним банком України, верхнім рівнем банківської системи та державним органом і підзвітним Верховній Раді України. Діяльність Національного банку України регламентується Законом «Про Національний банк України», прийнятим Верховною Радою України у 1999 р.

Ключовим для визначення правового статусу Національного банку є поняття його *автономії*. До *критеріїв автономії* центрального банку належать: 1) залежність центрального банку від інших органів державної влади; 2) фінансові відносини між урядом і центральним банком; 3) процедура призначення на посаду голови та членів керівних органів; 4) строк повноважень голови та членів керівних органів; 5) стабільність посад голови та членів керівних органів; 6) «інтерналізація» керівних органів банку.

Національний банк підзвітний Президенту України та Верховній Раді України в межах їх конституційних повноважень. Підзвітність означає:

- призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку Верховною Радою України за поданням Президента України;
- призначення та звільнення Президентом України половини складу Ради Національного банку;
- призначення та звільнення Верховною Радою України половини складу Ради Національного банку;
- доповідь Голови Національного банку України Верховній Раді України про діяльність Національного банку;
- надання Президенту України та Верховній Раді України двічі на рік інформації про стан грошово-кредитного ринку в державі.

Голову Національного банку України призначає на посаду (строком на 5 років) та звільняє з посади Верховна Рада України за поданням Президента України.

Голові, членам Правління та службовцям Національного банку України заборонено бути народними депутатами України, членами Уряду України, займатися підприємницькою діяльністю, виконувати роботу за сумісництвом, крім викладацької діяльності. Службовцям Національного банку забороняється входити до керівних органів та бути акціонерами комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ. Усім, хто працює в НБУ, заборонено брати позички від будь-яких кредитних установ, за винятком Національного банку.

Члени Ради НБУ здійснюють свої повноваження на громадських засадах, не одержуючи при цьому офіційної плати від банку. До складу Ради НБУ входять члени Ради НБУ, призначені Президентом України та Верховною Радою України. Голова НБУ входить до складу Ради НБУ за посадою.

Президент України та Верховна Рада призначають по сім членів Ради НБУ шляхом прийняття відповідного указу або постанови. Строк повноважень членів Ради НБУ – сім років, крім Голови НБУ, який входить до складу Ради НБУ на строк здійснення ним повноважень за посадою. За Законом «Про Національний банк України», Раду НБУ очолює Голова, якого обирають члени Ради строком на три роки.

Згідно зі статтею 22 Закону «Про Національний банк України» *до системи НБУ входять:*

- центральний апарат;
- філії (територіальні управління);
- розрахункові палати;
- Банкотно-монетний двір;
- фабрика банкотного паперу;
- Державна скарбниця України;
- Центральне сховище;
- спеціалізовані підприємства;
- банківські навчальні заклади;
- інші структурні одиниці і підрозділи, необхідні для забезпечення діяльності Національного банку.

1.5. Функції Національного банку України та принципи його діяльності

Відповідно до Конституції України *основною функцією Національного банку є* забезпечення стабільності грошової одиниці України..

Крім цього, Національний банк виконує *інші функції*, визначені Законом України «Про Національний банк України», зокрема, відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики, він:

- визначає та проводить грошово-кредитну політику;
- монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує готівковий грошовий обіг;
- виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування;
- встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;
- організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;
- регулює діяльність платіжних систем та систем розрахунків в Україні, визначає порядок і форми платежів, у тому числі між банками;
- визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює та забезпечує безперервне, надійне та ефективне

функціонування, розвиток створених ним платіжних та облікових систем, контролює створення платіжних інструментів, систем автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;

- здійснює банківське регулювання та нагляд на індивідуальній та консолідованій основі;

- представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;

- забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами;

- аналізує та прогнозує динаміку макроекономічних, грошово-кредитних, валютних та фінансових показників, у тому числі складає платіжний баланс;

- організовує та здійснює інкасацію коштів та перевезення валютних цінностей, у визначеному Національним банком порядку видає юридичним особам ліцензії на надання банкам послуг з інкасації, зупиняє, поновлює та відкликає їх;

- реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі Національного банку;

- бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України;

- визначає особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду, здійснює мобілізаційну підготовку системи Національного банку;

- здійснює методологічне забезпечення з питань зберігання, захисту, використання та розкриття інформації, що становить банківську таємницю;

- визначає порядок, вимоги та заходи із забезпечення кіберзахисту та інформаційної безпеки у банківській системі України та для суб'єктів переказу коштів, здійснює контроль за їх виконанням; забезпечує функціонування системи кіберзахисту у банківській системі України;

- організовує роботу та здійснює заходи з підвищення рівня фінансової грамотності населення.

Усі *функції* Національного банку можна об'єднати в *дві групи*:

- організаційні функції (організація й управління грошовим обігом);

- функції захисту інтересів вкладників і кредиторів.

Принципи системи Національного банку України можна визначити як закріплені в законі, обов'язкові для виконання основоположні ідеї й положення, які найбільш повно і всебічно відображають особливості побудови НБУ та правовідносин, що виникають у зазначеній сфері.

Принципи системи НБУ:

1. Законності.

2. Нормотворчості центрального банку.

3. Незалежності НБУ.

4. Економічної самостійності.

5. Організації НБУ на базі державної власності.

6. Здійснення діяльності без мети отримання прибутку.
7. Централізації.
8. Вертикальної структури управління системою Національного банку.
9. Єдності системи центрального банку.
10. Державної служби.
11. Колегіальності управління.
12. Дотримання банківської таємниці.

Питання для самоконтролю

1. Що слугувало причинами появи центральних банків у світі?
2. Охарактеризуйте еволюційний та законодавчий шляхи виникнення центральних банків.
3. Опишіть етапи становлення центральних банків.
4. Які основні завдання стоять перед центральними банками?
5. Дайте характеристику факторам, що визначають незалежність центрального банку.
6. Які функції виконують центральні банки?
7. У чому полягає функція «банку банків»?
8. Охарактеризуйте емісійну функцію центрального банку.
9. Які активні операції здійснюють центральні банки?
10. Опишіть пасивні операції центральних банків.
11. Назвіть операції, які виконує центральний банк як банк банків.
12. Подайте визначення Національного банку України (НБУ), назвіть його характерні риси.
13. Розкрийте головне призначення НБУ як центрального банку.
14. Назвіть та охарактеризуйте основні функції НБУ.
15. Охарактеризуйте форми управління НБУ.
16. Розкрийте суть та особливості організаційної структури НБУ.
17. Які операції виконує центральний банк держави?
18. У чому особливість правового статусу НБУ?
19. Які основні завдання вирішує банк першого рівня банківської системи України?
20. Назвіть завдання та функції Голови НБУ.

ТЕМА 2. ЕМІСІЯ ГРОШЕЙ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ГОТІВКОВОГО ГРОШОВОГО ОБІГУ

План лекції

- 2.1. Механізм емісійно-касового регулювання грошової маси.
- 2.2. Організація процесу виробництва банкнот і монет у системі НБУ.

2.3. *Готівковий обіг та робота з грошовими знаками національної валюти.*

Рекомендована література: [1, с. 15-28]; [19, с. 80-103]; [20, с. 35-45]

2.1. Механізм емісійно-касового регулювання грошової маси

Емісія грошей – випуск в обіг нових грошових знаків (від лат. emissio – випуск).

Здійснюючи емісійні операції, центральний банк намагається забезпечити таку кількість грошей в обігу, яка необхідна для обслуговування процесу обміну товарами та послугами в економіці.

На НБУ покладено наступні **завдання**:

- монопольно здійснювати емісію національної валюти та організовувати готівковий грошовий обіг;
- визначати вид грошових знаків, їх номінал, відмінні ознаки і систему захисту;
- організовувати інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей;
- видавати ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей.

Готівкові гроші виготовляються за допомогою друкарського верстата на Банкотно-монетному дворі Національного банку України, а в обіг випускаються виключно в обмін на безготівкові. На загальний обсяг грошей в обігу операції перетворення безготівкових коштів в готівкові не впливають.

Загальну суму коштів на коррахунках банків, а також готівкових коштів, які знаходяться в обігу, називають **базовими грошима**, або **монетарною базою**.

Випуск коштів здійснюється через валютний, фондовий, кредитний канали і забезпечується отриманням Національним банком еквівалентного обсягу іноземної валюти або ліквідних фінансових інструментів, завдяки чому за потреби через ці ж канали відбувається вилучення коштів з обігу.

Розрізняють емісію готівкову та безготівкову.

Готівкову емісію грошей здійснює центральний банк, виходячи з потреб розвитку споживчого ринку, рівня інфляції, доходів громадян тощо.

Основними принципами готівкової емісії є: 1) монополія (виключне право) центрального банку; 2) відсутність забезпечення; 3) безумовна обов'язковість приймання національної грошової одиниці у всі види розрахунків і платежів; 4) необмежена обмінюваність.

Емісія грошей дає їх емітенту **емісійний дохід**, розмір якого визначається як різниця між сумою емісії та витратами на виготовлення грошових знаків.

Безготівкова емісія грошей здійснюється комерційними банками на основі залучення депозитів і видачі банківських кредитів. При цьому емісія грошей може здійснюватися лише всією банківською системою, а не одним чи

кількома комерційними банками. Цей процес відбувається завдяки функціонуванню механізму грошового (банківського) мультиплікатора, який на основі кредитування економіки дозволяє збільшити грошову масу.

Механізм емісійно-касового регулювання грошової маси передбачає порядок введення та вилучення грошей з обігу, а також їх перерозподіл між територіями і регіонами країни залежно від потреб економіки.

2.2. Організація процесу виробництва банкнот і монет у системі НБУ

Для забезпечення організації готівкового грошового обігу Національний банк здійснює:

- виготовлення та зберігання банкнот і монет;
- створення резервних фондів банкнот і монет;
- встановлення номіналів, систем захисту, платіжних ознак та дизайну грошових знаків;
- встановлення порядку заміни пошкоджених банкнот і монет;
- встановлення правил випуску в обіг, зберігання, перевезення, вилучення та інкасації готівки;
- визначення порядку ведення касових операцій для банків, інших фінансових установ, підприємств і організацій;
- визначення вимог стосовно технічного стану і організації охорони приміщень банківських установ.

Національний банк України затверджує графічний знак гривні. Він складається з двох елементів. Перший і основний елемент базується на рукописному варіанті зображення літери Г (кирилиця) як першої літери у назві «гривня». Другий елемент – це дві горизонтальні паралельні прямі, які втілюють ідею стабільності гривні. Графічний знак може розміщуватися як перед номіналом, так і після нього.

Національний банк України розробляє систему захисту грошових знаків від підроблення (фальсифікації).

Основні елементи захисту грошових знаків від підроблення поділяються на дві групи:

- елементи захисту, які технологічно реалізуються в процесі виготовлення паперу і розміщуються в товщі чи на поверхні паперу;
- елементи захисту, які використовуються безпосередньо під час друкування банкнот.

Основні захисні елементи банкнот наведено на рис. 2.1.

Національний банк України встановлює правила визначення платіжності банкнот і монет. Він визначає ознаки платіжності грошових знаків і відповідно до них, а також з урахуванням зовнішнього вигляду, ступеня зношеності та пошкодження поділяє грошові знаки на платіжні і неплатіжні.

Рис. 2.1. Захисні елементи банкнот

Платіжні грошові знаки поділяються таким чином:

- придатні до обігу банкноти і монети;
- не придатні до обігу банкноти і монети, а саме:
 - зношені банкноти і монети;
 - значно зношені та пошкоджені банкноти і монети. Такі грошові знаки підприємства не повинні приймати як платіж;
 - банкноти і монети з дефектами виробника.

Неплатіжні грошові знаки поділяються таким чином:

- дуже пошкоджені банкноти і монети. Такі грошові знаки не приймаються до платежів підприємствами й організаціями, а банками – до обміну на придатні до обігу банкноти і монети;
- фальшиві банкноти і монети;
- перероблені банкноти.

Фальшиві та перероблені грошові знаки вилучаються банками з обігу і передаються для дослідження та офіційного висновку установам Національного банку.

2.3. Готівковий обіг та робота з грошовими знаками національної валюти

Оптимізувати процеси пакування, перевезення, зберігання та обліку банкнот і монет дозволить використання спеціальної тари. Такою тарою могли б бути контейнери НБУ, використання яких позитивно зарекомендувало себе на Банкотно-монетному дворі. Заслужовує також на увагу пропозиція здійснювати пакування пачок банкнот (до 20 штук) і роликів монет у спеціальні блоки з використанням багатошарової плівки та полімерних матеріалів із можливістю відокремлення як однієї, так і декількох пачок.

Вдосконалення організації роботи з готівкою в системі Національного банку має здійснюватись шляхом:

- оптимізації готівкових потоків, маючи на увазі максимально повне включення готівки в економічний оборот держави через банківську систему;
- створення в системі Національного банку найсучаснішої матеріально-технічної бази, яка надасть можливість якісного обслуговування потреб економіки і населення в готівці;
- централізації оброблення готівки через мережу створених регіональних касових центрів зі зберігання та обробки готівки, її доставки з максимальним наближенням безпосередньо до споживачів;
- зменшення ризиків, пов'язаних із зберіганням резервних фондів в єдиному центрі – Центральному сховищі;
- поліпшення якості готівки в обігу, скорочення витрат на його організацію.

Перелік основних завдань щодо досягнення визначеної мети передбачає:

1. Децентралізацію зберігання резервних фондів готівки в системі Національного банку шляхом створення регіональних центрів зі зберігання та обробки готівки (РЦ ЗОГ).

2. Надання РЦ ЗОГ повноважень:

- ✓ на зберігання частини резервних фондів,
- ✓ автоматизованого приймання від Центрального сховища готівки в контейнерах Національного банку або іншій уніфікованій тарі,
- ✓ підготовки та видачі готівки територіальним управлінням регіону,
- ✓ перевезення цінностей, отримання,
- ✓ вивезення від територіальних управлінь регіону придатної та непридатної до обігу готівки, її обробку, обслуговування банківських установ.

3. Уніфікацію та оптимізацію процесів зберігання, транспортування та приймання передавання готівки.

4. Побудову за єдиною системою «Логістика» сучасних автоматизованих сховищ із вертикальним розміщенням контейнерів у Центральному сховищі, РЦ ЗОГ, на Банкнотній фабриці, БМД та модернізацію сховища на Монетному дворі.

5. Забезпечення комплексної механізації робіт на всіх технологічних етапах руху готівки в системі НБУ відеоконтролем здійснення операцій із готівкою.

6. Приведення приміщень касових вузлів територіальних управлінь до визначених нормативно-правовими актами НБУ норм з врахуванням перспектив розвитку готівкового обігу.

7. Припинення виконання невластивих для центральних банків функцій перевезення цінностей до установ банків та врегулювання цих питань з врахуванням світового досвіду.

8. Спрямування банків на роботу з оброблення готівки з використанням сучасних автоматизованих технологій.

9. Приведення нормативно-правової бази Національного банку у відповідність з передбачуваними перспективами розвитку готівкового обігу.

Реалізація таких заходів дозволить у відносно короткі терміни одержати установам Національного банку матеріально-технічну базу, що відповідає європейським стандартам. Децентралізація зберігання частини резервних фондів суттєво знизить ризики у забезпеченні потреб в готівці у разі виникнення непередбачуваних обставин.

Застосування найпередовіших технологій сприятиме оптимізації перевезень готівки, мінімізує фізичний контакт робітників, касових працівників та інкасаторів при зберіганні, здійсненні операцій з готівкою та її перевезенні, дозволить забезпечити якість і надійність обробки банкнот і монет. На всіх етапах переміщення і зберігання готівки зведе до мінімуму вірогідність її втрати.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність емісії грошей?
2. Які існують види емісії і в чому їх відмінність?
3. Які основні функції виконує емісія грошей?
4. Які заходи щодо забезпечення організації готівкового грошового обігу здійснює Національний банк України?
5. Охарактеризуйте основні захисні елементи банкнот.
6. З якою метою Національний банк України встановлює правила визначення платіжності банкнот і монет?
7. Що слугує причинами збільшенням готівки в обігу?
8. Як здійснюються процедури оброблення, транспортування, зберігання і обліку грошових знаків?
9. Яку мету переслідує Національний банк України здійснюючи аналіз стану, структури та динаміки готівкового обігу?
10. У чому полягає організація роботи з готівкою в системі Національного банку?

ТЕМА 3. РЕФІНАНСУВАННЯ БАНКІВ

План лекції

3.1. Сутність рефінансування та загальні вимоги Національного банку України до банків у разі його здійснення.

3.2. Загальні умови та порядок проведення операцій з рефінансування.

3.3. Принципи і порядок проведення операцій РЕПО.

3.4. Операції Національного банку з депозитними сертифікатами.

3.5. Проведення операцій з купівлі (продажу) державних облигацій України.

Рекомендована література: [10]; [13]; [19, с. 104-126]; [20, с. 48-61]

3.1. Сутність рефінансування та загальні вимоги Національного банку України до банків у разі його здійснення

Під **рефінансуванням банків** розуміють операції Національного банку з надання кредитів комерційним банкам.

Національний банк здійснює регулювання ліквідності банківської системи в межах визначених монетарних параметрів та в обсягах, які потрібні для їх збалансування та управління грошово-кредитним ринком, шляхом застосування таких **стандартних інструментів**:

- 1) операції з рефінансування (кредити овернайт, кредити рефінансування);
- 2) операції прямого репо;
- 3) операції з власними борговими зобов'язаннями;
- 4) операції з державними облигаціями України.

Використання стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи залежить від ситуації на грошово-кредитному ринку і регулюється Постановою НБУ від 17.09.2015 р. № 615 «Про затвердження Положення про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи».

Національний банк може прийняти рішення про підтримання ліквідності банку шляхом проведення відповідних операцій з рефінансування та операцій прямого репо, якщо банк має банківську ліцензію та дотримується таких основних вимог:

- 1) структура власності банку не визнана Національним банком непрозорою;
- 2) банк має генеральну ліцензію на здійснення валютних операцій (вимагається в разі надання в заставу за кредитом іноземної валюти);
- 3) банк за всіма кредитами, наданими Національним банком та операціями прямого репо, не має простроченої заборгованості (основна сума кредиту, проценти за користування ним) та несплаченої пені;

4) банк уклав з Національним банком генеральний кредитний договір та/або генеральний договір репо;

5) банк не віднесено до категорії проблемних (у разі прийняття рішення про підтримання ліквідності банку строком від одного до п'яти років).

Національний банк розпорядчими документами встановлює:

➤ технічний порядок проведення операцій з банками, який передбачає терміни виконання операцій, послідовність дій структурних підрозділів Національного банку та банків, а також зразки договорів та інших документів, що свідчать про проведення операцій.

➤ частоту звернень банків до Національного банку за видами інструментів рефінансування;

➤ максимальний розмір надання кредиту овернайт;

➤ розмір коригуючих коефіцієнтів;

➤ граничний рівень зменшення обсягу заставлених активів (майна), що формують вартість пулу;

➤ додаткові вимоги до банків, які беруть участь у позачергових тендерах.

3.2. Загальні умови та порядок проведення операцій з рефінансування

Національний банк здійснює операції з рефінансування банків шляхом надання банкам:

1) кредитів овернайт;

2) кредитів рефінансування.

Кредит овернайт – кредит, який надається банку Національним банком за оголошеною процентною ставкою на термін до наступного робочого дня.

НБУ щодня засобами програмно-технологічного забезпечення та системи електронної пошти надсилає банкам повідомлення про умови проведення операції з надання кредиту овернайт на наступний робочий день із зазначенням процентної ставки за кредитом овернайт із розміщенням цієї інформації на сторінці офіційного Інтернет-представництва Національного банку.

Банки у разі потреби підтримання ліквідності мають право протягом робочого дня тижня до визначеного часу подати до НБУ заявку на одержання кредиту овернайт. Національний банк у день отримання заявки від банку перевіряє виконання банком встановлених вимог (залежно від виду кредиту овернайт), оперативно розглядає можливість надання банку кредиту овернайт і готує пропозиції для подання на розгляд керівництва Національного банку для прийняття рішення.

Національний банк на підставі генерального кредитного договору, заявки банку та повідомлення про задоволення заявки банку на одержання кредиту овернайт забезпечує перерахування банку коштів за наданим кредитом овернайт.

Кредит рефінансування – кредит, що надається банку шляхом проведення кількісного або процентного тендера з підтримання ліквідності банків.

Кількісний тендер – тендер, на якому Національний банк наперед установлює ціну (процентну ставку), за якою банки можуть одержати кредити рефінансування або розмістити в Національному банку кошти.

Процентний тендер – тендер, під час оголошення якого банки у своїх заявках до Національного банку зазначають ціну (процентну ставку), за якою вони погоджуються одержати кредит рефінансування або розмістити кошти.

Кредити рефінансування можуть бути:

– короткострокові (строком до 14 днів та строком до 90 днів);

– довгострокові (строком від одного до п'яти років).

Періодичність надання короткострокових кредитів рефінансування встановлюється відповідно до графіка проведення тендерів із підтримання ліквідності банків.

Надання довгострокових кредитів рефінансування здійснюється з періодичністю, яка визначається на засіданнях Правління Національного банку з питань монетарної політики після розгляду Комітетом з монетарної політики Національного банку.

Банк, який потребує підтримання своєї ліквідності, має право подати до Національного банку за допомогою засобів відповідного програмно-технологічного забезпечення заявку на участь у тендері з підтримання ліквідності банків без подальшого внесення до неї будь-яких змін. Банк може подати декілька заявок на участь у процентному тендері з підтримання ліквідності банків із зазначенням різних процентних ставок.

Розподіл коштів, які пропонуються для проведення кількісного тендера з підтримання ліквідності банків з оголошенням загального обсягу коштів, здійснюється відповідно до поданих банками заявок на участь у цьому тендері до вичерпання суми, запропонованої на цей тендер. Якщо запропонованої на кількісний тендер з підтримання ліквідності банків суми недостатньо для задоволення всіх заявок банків, то кошти за оголошеною ціною розподіляються між усіма банками пропорційно до поданих заявок.

При проведенні Національним банком процентного тендера з підтримання ліквідності банків процентна ставка, за якою банки погоджуються одержати кошти, має бути не нижче, ніж облікова ставка Національного банку – за короткостроковими кредитами рефінансування та не нижче, ніж облікова ставка НБУ плюс два процентних пункти – за довгостроковими кредитами рефінансування.

Заявки на участь у процентному тендері з підтримання ліквідності банків задовольняються відповідно до зниження запропонованої в них процентної ставки, починаючи з найвищої і надалі поступово до закінчення запропонованого обсягу коштів, які пропонуються для проведення процентного тендера або досягнення граничної процентної ставки, або задоволення всіх заявок банків.

Гранична процентна ставка – найнижча процентна ставка, що встановлюється Національним банком під час проведення процентного тендера з підтримання ліквідності, за якою задовольняються заявки банків на участь в цьому тендері, або найвища процентна ставка, що встановлюється Національним банком під час проведення процентного тендера з розміщення депозитних сертифікатів, за якою задовольняються заявки банків на участь у цьому тендері.

Національний банк надає банкам кредити овернайт та кредити рефінансування *під заставу пулу*, що може складатися з таких *видів активів (майна)*:

1) державні облигації України (облигації внутрішніх державних позик України, облигації зовнішніх державних позик України, цільові облигації внутрішніх державних позик України);

2) депозитні сертифікати;

3) облигації міжнародних фінансових організацій (емісія яких здійснюється відповідно до законодавства України);

4) іноземна валюта (долари США, євро, англійські фунти стерлінгів, швейцарські франки, японські єни).

Вартість пулу – сума, яка визначається множенням справедливої вартості активів (майна), що входять до пулу, на коригуючі коефіцієнти.

Коригуючий коефіцієнт – коефіцієнт, який визначається Національним банком для кожного наданого банком активу (майна), що надається в заставу за операціями з рефінансування, або який є предметом операції прямого репо.

Активи (майно) починають ураховуватися у вартості пулу після їх блокування на користь Національного банку в системі депозитарного обліку цінних паперів та/або системі кількісного обліку СЕРТИФ та/або надходженні іноземної валюти на рахунок Національного банку, а також їх обтяження в Державному реєстрі обтяжень рухомого майна.

НБУ за операціями з рефінансування *здійснює контроль та перевірку заставлених активів (майна)*, що формують вартість пулу, а саме їх знецінення відповідно до нормативно-правових і розпорядчих актів Національного банку з питань визначення справедливої вартості. Якщо процентне співвідношення вартості пулу до сумарної заборгованості стає рівним або меншим, ніж граничний рівень, що розраховується як 100% мінус граничний рівень зменшення обсягу заставлених активів (майна), то Національний банк вимагає від банків унесення додаткових активів (майна) до пулу та/або часткового дострокового погашення кредитів з метою приведення банком у відповідність вартості пулу до сумарної заборгованості.

Національний банк має право ініціювати *дострокове виконання банком зобов'язань за операціями з рефінансування* протягом двох робочих днів у разі настання хоча б однієї з таких умов:

1) виявлення фактів надання банком недостовірної інформації та звітності, яка мала вплив на прийняття рішення щодо надання кредиту, та щодо

повноважень осіб, які від імені банку підписують усі документи, що подаються банком до Національного банку;

2) неприведення банком у відповідність до встановлених вимог вартості пулу заставлених активів (майна) у разі його знецінення;

3) невиконання банком умов генерального кредитного договору.

3.3. Принципи і порядок проведення операцій РЕПО

Нерегулярним стандартним інструментом, спрямованим на підтримку ліквідності банків у разі неочікуваних коливань ліквідності, є операції прямого репо.

Операція прямого репо – це операція між Національним банком та банком з купівлі Національним банком цінних паперів з портфеля банку (перша частина операції репо) з одночасним зобов'язанням банку здійснити зворотну купівлю (викуп) цих цінних паперів (друга частина операції репо) за обумовленою ціною на обумовлену дату.

Національний банк здійснює операції прямого репо на визначений строк, але не більше ніж на 90 календарних днів.

Строк прямого репо – це строк у календарних днях між датами виконання першої та другої частин операції прямого репо.

Банк, що має намір здійснити операцію прямого репо, має право подати до Національного банку *заявку щодо проведення операції прямого репо*, у якій пропонує умови щодо:

- строку проведення операції в межах строку, визначеного законодавством;
- кількості цінних паперів;
- коду (міжнародного ідентифікаційного номера) цінних паперів;
- інших параметрів.

За даними операціями **ціна купівлі** цінних паперів – це сума коштів, яка сплачується покупцем відповідно до першої частини операції прямого репо на дату купівлі за отримані від продавця цінні папери. **Ціна зворотної купівлі (викупу)** – це сума коштів, яка сплачується продавцем відповідно до другої частини операції прямого репо на дату зворотної купівлі (викупу) за відповідні цінні папери.

Ціною купівлі Національним банком цінних паперів є їх справедлива вартість з урахуванням коригуючих коефіцієнтів.

Ціна зворотної купівлі (викупу) банком цінних паперів *установлюється* таким чином, щоб дохід за строк операції прямого репо дорівнював процентному доходу, нарахованому на ціну купівлі за ставкою, визначеною як облікова ставка Національного банку плюс два процентних пункти.

Процентний дохід за операцією прямого репо – це дохід, який отримує покупець цінних паперів в разі здійснення операції прямого репо, що

визначається як різниця між ціною зворотної купівлі (викупу) цінних паперів та ціною їх купівлі.

Перерахування коштів за операцією прямого репо з державними облигаціями України та облигаціями міжнародних фінансових організацій здійснюється в порядку, установленому законодавством, нормативно-правовими та розпорядчими актами Національного банку з питань депозитарної та клірингової діяльності.

3.4. Операції Національного банку з депозитними сертифікатами

Депозитний сертифікат Національного банку – це один з монетарних інструментів, що є борговим зобов'язанням Національного банку у формі записів на рахунках у системи кількісного обліку СЕРТИФ (з іменною ідентифікацією власників на підставі реєстру власників), який свідчить про розміщення в Національному банку коштів банків та право власників депозитних сертифікатів на отримання вартості депозитного сертифіката або вартості депозитного сертифіката та процентів після закінчення встановленого строк.

Система кількісного обліку СЕРТИФ – це комп'ютеризована дворівнева (Національний банк і банки) система, що обслуговує розміщення, обіг та погашення емітованих Національним банком депозитних сертифікатів.

Депозитний сертифікат овернайт – боргове зобов'язання Національного банку, яке свідчить про розміщення банком коштів за оголошеною процентною ставкою в Національному банку на термін до наступного робочого дня і є інструментом постійного доступу, спрямованим на поглинання надлишкової ліквідності банку.

Розміщення депозитних сертифікатів шляхом участі в тендерах з розміщення депозитних сертифікатів здійснюється за ціною, яка відповідає вартості депозитного сертифіката, або є меншою (дисконт).

Тендер з розміщення депозитних сертифікатів – це механізм, через який банки розміщують у Національному банку тимчасово вільні кошти згідно з визначеними умовами.

Процентна ставка за депозитним сертифікатом залежить від:

- строку розміщення депозитного сертифіката;
- облікової ставки Національного банку;
- процентних ставок за депозитами на міжбанківському кредитному ринку.

Дохід за депозитними сертифікатами сплачується у вигляді процентів, які нараховуються на вартість депозитного сертифіката, або дисконту, який визначається як різниця між сумою вкладу та вартістю депозитного сертифіката.

Задоволення заявок банків може здійснюватися одним із двох методів:

– за процентними ставками, що пропонуються банками (але не вищими, ніж гранична процентна ставка);

– за граничною процентною ставкою.

У разі проведення *кількісного тендера* з розміщення депозитних сертифікатів *без оголошення загального обсягу коштів*, що залучаються Національним банком, заявки банків задовольняються у повному обсязі. У разі проведення *кількісного тендера* з розміщення депозитних сертифікатів з *оголошенням загального обсягу коштів*, що залучаються Національним банком, заявки банків задовольняються:

1) у повному обсязі, якщо оголошений обсяг залучення коштів більший, ніж сума коштів, зазначена у заявках банків;

2) пропорційно до поданих банками заявок з округленням до більшого цілого, якщо оголошений обсяг залучення коштів менший, ніж сума коштів, зазначена у заявках банків.

Право власності на депозитний сертифікат виникає в банку з часу зарахування оплаченої кількості депозитних сертифікатів на рахунки власників у системі кількісного обліку СЕРТИФ. Підтвердженням права власності на депозитний сертифікат є виписка з рахунку власника в системі кількісного обліку СЕРТИФ, яка надається відповідно до нормативно-правових та розпорядчих актів Національного банку з питань обліку та проведення операцій з депозитними сертифікатами.

Національний банк здійснює *погашення депозитних сертифікатів* їх власникам шляхом перерахування на відповідний рахунок вартості депозитного сертифіката або вартості депозитного сертифіката та процентів за ним на дату погашення відповідно до строків та умов, передбачених для розміщення депозитних сертифікатів.

Погашення депозитних сертифікатів у системі кількісного обліку СЕРТИФ відбувається відповідно до реєстру власників депозитних сертифікатів.

3.5. Проведення операцій з купівлі (продажу) державних облігацій України

З метою регулювання грошово-кредитного ринку Національний банк може здійснювати операції з купівлі (продажу) державних облігацій України шляхом:

1) участі в торгах, які проводяться організаторами торгівлі цінними паперами, що офіційно зареєстровані відповідно до законодавства, згідно з установленими ними правилами;

2) укладення договору з банком на торговельному майданчику фондової біржі або позабіржовому фондовому ринку.

У разі здійснення *операцій* з купівлі/продажу державних облігацій України *шляхом участі в біржових торгах* Національний банк:

- 1) подає на фондові біржі заявки на купівлю/продаж державних облігацій України із зазначенням основних параметрів щодо їх купівлі або продажу;
- 2) виступає ініціатором аукціонів з купівлі/продажу державних облігацій України, що проводяться на фондових біржах.

Заявка надсилається до організатора торгівлі, обсяги торгів державними облігаціями України якого за результатами здійсненого Національним банком моніторингу є найбільшими протягом останніх 6 календарних місяців та з яким Національний банк уклав відповідний договір про участь у торгах державними облігаціями України.

Національний банк шляхом участі в біржових торгах може здійснювати операції двостороннього котирування державних облігацій України. У разі прийняття рішення про проведення таких операцій Національний банк здійснює продаж державних облігацій України, що є в його портфелі, з обов'язковою гарантією їх викупу у власників за визначеною ціною.

Ініціатором проведення *операції* з купівлі/продажу державних облігацій України *шляхом укладення договорів без участі в біржових торгах* є сторона, зацікавлена в терміновому проведенні такої операції.

Національний банк залежно від умов, зазначених у зверненні банку щодо проведення операції з купівлі/продажу державних облігацій України без участі в біржових торгах, укладає договір на позабіржовому фондовому ринку, у тому числі із використанням ЕТС, або на торговельному майданчику зазначеної банком фондової біржі, з якою Національний банк уклав відповідний договір про участь у торгах державними облігаціями України.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність емісії грошей?
2. Які існують види емісії і в чому їх відмінність?
3. Які основні функції виконує емісія грошей?
4. Які заходи щодо забезпечення організації готівкового грошового обігу здійснює Національний банк України?
5. Охарактеризуйте основні захисні елементи банкнот.
6. З якою метою Національний банк України встановлює правила визначення платіжності банкнот і монет?
7. Що слугує причинами збільшення готівки в обігу?
8. Як здійснюються процедури оброблення, транспортування, зберігання і обліку грошових знаків?
9. Яку мету переслідує Національний банк України здійснюючи аналіз стану, структури та динаміки готівкового обігу?
10. У чому полягає організація роботи з готівкою в системі Національного банку?

Тема 4. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ПЛАТІЖНОЇ СИСТЕМИ

План лекції

4.1. Загальні вимоги щодо організації та регулювання платіжної системи.

4.2. Система електронних платежів (СЕП) Національного банку України.

4.3. Організація роботи в системі термінових переказів (СТП).

4.4. Національна платіжна система «Український платіжний простір» (ПРОСТІР).

Рекомендована література: [11]; [16]; [17]; [19, с. 127-150]; [20, с. 71-90]

4.1. Загальні вимоги щодо організації та регулювання платіжної системи

Платіжна система – платіжна організація, учасники платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів. Проведення переказу коштів є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система.

Законодавство України передбачає діяльність в Україні внутрішньодержавних та міжнародних платіжних систем.

Внутрішньодержавна платіжна систем – платіжна система, в якій платіжна організація є резидентом та яка здійснює свою діяльність і забезпечує проведення переказу коштів виключно в межах України.

Міжнародна платіжна система – платіжна система, в якій платіжна організація може бути як резидентом, так і нерезидентом і яка здійснює свою діяльність на території двох і більше країн та забезпечує проведення переказу коштів у межах цієї платіжної системи, у тому числі з однієї країни в іншу.

На всіх етапах процесу надання платіжних послуг до нього під'єднуються різні елементи національної платіжної системи, які залежно від виконуваних у національній платіжній системі функцій можна зарахувати до різних **рівнів** національної платіжної системи.

Перший рівень – Національний банк України як центральна ланка національної платіжної системи;

Другий рівень – сукупність організацій, що взаємодіють за правилами платіжної системи з метою здійснення переказу грошових коштів.

Третій рівень – елементи, що об'єднуються за ознакою причетності до організації взаємодії під час здійснення платіжних послуг між усіма зацікавленими особами. До цього кола входять елементи, що утворюють інфраструктуру національної платіжної системи.

Структурні блоки платіжної системи наведено на рис. 4.1.

Рис. 4.1. Структурні блоки платіжної системи

Виходячи з того, яку роль грають платіжні системи відповідно до характеру здійснюваних платежів, виділяють:

- **система міжбанківських розрахунків** – призначена для здійснення платіжних трансакцій між банками, обумовлених виконанням платежів їхніх клієнтів або власних зобов'язань одного банку перед іншим;

- **внутрішньобанківська платіжна система (ВПС)** – програмно-технічний комплекс з власними засобами захисту інформації, який експлуатується комерційним банком та його філіями або об'єднанням банків і використовується для здійснення розрахунків між учасниками цієї системи та, можливо, забезпечує взаємодію з іншими платіжними системами;

- **системи «Клієнт-банк» або «Інтернет-банкінг»** використовуються для розрахунків між клієнтом банку та банком в електронній формі;

▪ *система масових платежів.*

До реєстру НБУ включено наведені у табл. 4.1 внутрішньобанківські платіжні системи.

Таблиця 4.1

Внутрішньобанківські платіжні системи

№ з/п	Найменування платіжної системи	Найменування платіжної організації
1	"FREESEND"	ПАТ "БАНК КРЕДИТ ДНІПРО"
2	"Гроші блискавкою"	ПАТ "КРЕДОБАНК"
3	"Металкарт"	АТ "МетаБанк"
4	"Миттєвий переказ"	АКБ "ІНДУСТРІАЛБАНК"
5	"За мить"	АТ "УКРСИББАНК"
6	"EximCash"	АТ "Укрексімбанк"
7	"Unite Express"	ПАТ "ЮНЕКС БАНК"
8	"Аваль-Експрес"	АТ "Райффайзен Банк Аваль"
9	"АКОРДБАНК-ЕКСПРЕС"	ПуАТ "КБ "АКОРДБАНК"
10	"InNovaPay.UA"	АТ "БАНК СІЧ"

4.2. Система електронних платежів (СЕП) Національного банку України

Система електронних платежів Національного банку України (СЕП)

– загальнодержавна платіжна система, що забезпечує здійснення розрахунків між банківськими установами, органами державного казначейства на території України із застосуванням електронних засобів приймання, оброблення, передавання та захисту інформації.

СЕП НБУ побудована і функціонує за певними принципами (рис. 4.2).

Складові системи електронних платежів представлені на рис. 4.3.

Програмно-технічні комплекси СЕП відповідають трьом рівням структури СЕП.

Рівень Центральної розрахункової палати – установа НБУ, яка забезпечує функціонування СЕП у цілому, ведення бази даних для інформаційно-пошукової системи (ІПС) щодо електронних міжбанківських розрахунків, виконаних через СЕП, а також здійснює функції РРП для банківських установ м. Києва та Київської області, обслуговує інші віртуальні банківські регіони. На цьому рівні застосовується програмно-технічний комплекс **АРМ-1**, що виконує перевірку правильності та узгодженості функціонування РРП, синхронізацію роботи СЕП, контроль та балансування міжрегіональних оборотів, захист системи від несанкціонованого втручання, надання звітної інформації в цілому по системі, виявлення аварійних ситуацій та спроб несанкціонованого доступу.

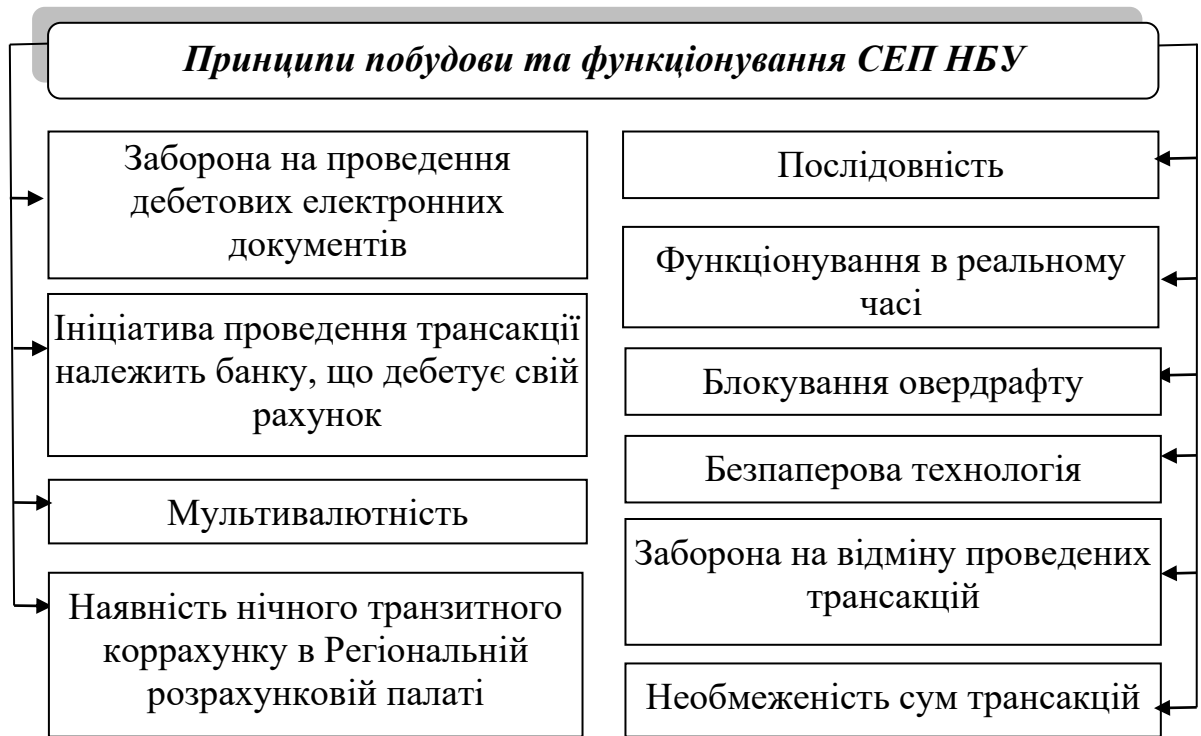

Рис. 4.2. Принципи побудови та функціонування СЕП НБУ

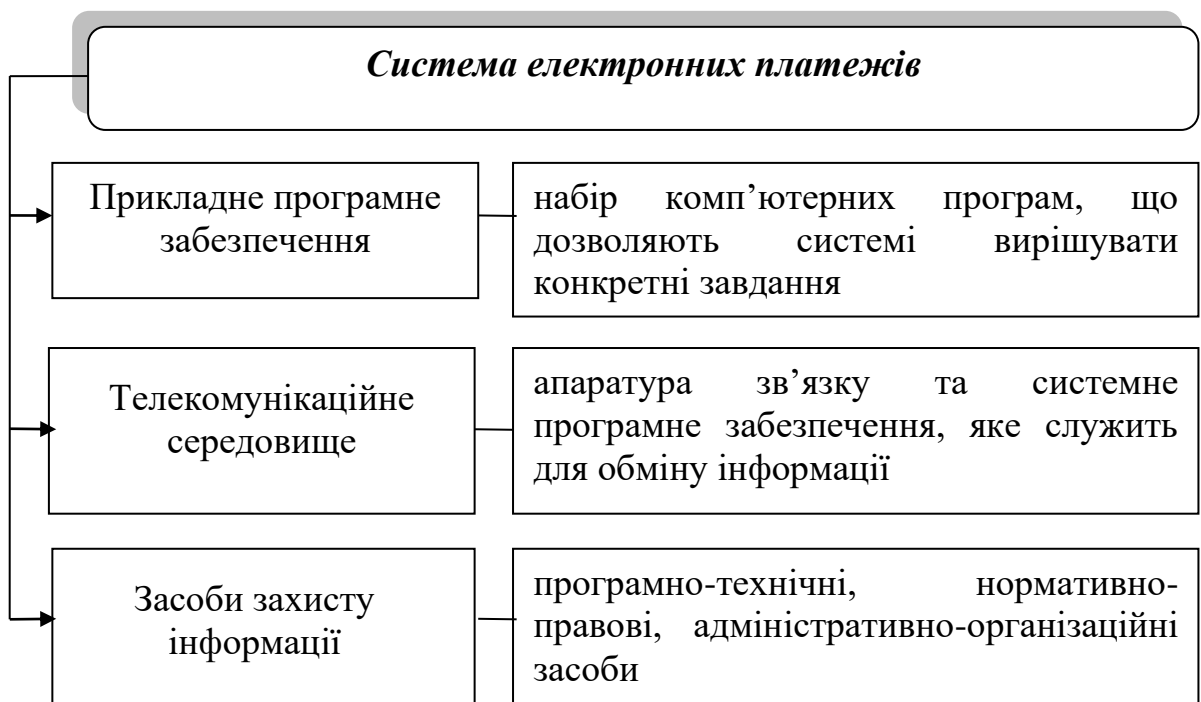

Рис. 4.3. Складові системи електронних платежів

Рівень регіональних розрахункових палат. На даному рівні використовується програмно-технічний комплекс АРМ-2. Це – комплекс програмних та технічних засобів, призначений для обслуговування банків регіону та організації взаємодії з іншими розрахунковими палатами.

Рівень банків – учасників СЕП. На цьому рівні використовується програмно-технічний комплекс АРМ-3. Це – комплекс програмних і технічних засобів, призначений для передавання, приймання та перевірки файлів СЕП між банком-учасником розрахунків і регіональною розрахунковою палатою.

Файл СЕП – одиниця обміну інформацією між АРМ СЕП, що позначаються однією ідентифікаційною літерою, яка відповідає типу файлу відповідно до технології роботи СЕП.

4.3. Організація роботи в Системі термінових переказів(СТП)

Система термінових переказів – складова системи електронних міжбанківських переказів Національного банку, що забезпечує проведення міжбанківського переказу в режимі реального часу з індивідуальним обробленням міжбанківського електронного розрахункового документа, за яким списання грошей з кореспондентського рахунку банківської установи (платника) та зарахування грошей на кореспондентський рахунок банківської установи (отримувача) виконується одночасно.

Необхідними умовами для підключення банку (філії) до СТП є:

- а) організаційна, функціональна та технологічна готовність банку (філії);
- б) підключення банку (філії) до інформаційної мережі відповідно до вимог Національного банку;
- в) наявність договору про розрахунково-інформаційне обслуговування в системі термінових переказів Національного банку України, який банк укладає з ЦРП.

Учасник СТП може: 1) виконувати трансакції через СТП; 2) встановлювати ліміти технічних рахунків, початкових та відповідних оборотів підпорядкованих йому філій у СМТР; 3) одержувати через СТП довідкову інформацію про перелік учасників СЕМП та режим їх роботи, стан власного технічного рахунку і про стан технічних рахунків своїх філій, власні трансакції та технічні проводки, трансакції та технічні проводки своїх філій.

Учасники СТП обмінюються інформацією з СМТР через NBU-NET за протоколом ТСР/ІР. Одиниця обміну інформацією формується у вигляді пакета-запиту учасника СТП.

4.4. Національна платіжна система «Український платіжний простір» (ПРОСТІР)

Національну платіжну систему було запущено у 2001 році під назвою НСМЕП (*Національна система масових електронних платежів*). Метою було розробка і впровадження в Україні відносно дешевої, незалежної від міжнародних операторів, захищеної автоматизованої системи безготівкових

розрахунків. Перші платіжні смарт-картки були випущені за технологією, що розроблена НБУ.

У 2016 році назву системи було змінено на «Український платіжний простір» (скорочено - «ПРОСТІР»), змінено логотип та гасло.

Переваги НПС «ПРОСТІР»:

1) Нижча вартість обслуговування для українських банків, бізнесу і фізичних осіб.

2) Комісії з кожної операції поповнюють бюджет України, а не виводяться на рахунки закордонних компаній.

3) У разі виникнення проблем з міжнародними платіжними системами, карти ПРОСТІР продовжать функціонувати.

4) Відсутність валютних коливань, розрахункова валюта системи – гривня.

5) Зниження кількості шахрайських операцій з картками за межами України.

Порядок вступу до Національної платіжної системи «Український платіжний простір»:

1. Подати Платіжній організації ПРОСТІР (Національний банк України) заяву про вступ до ПРОСТІР, яка оформлюється у вигляді електронного повідомлення та надсилається електронною поштою Національного банку України.

2. Одержати дозвіл Платіжної організації ПРОСТІР на укладання договору приєднання до ПРОСТІР.

3. Подати Платіжній організації ПРОСТІР протягом п'яти робочих днів з дня отримання дозволу на укладання Договору приєднання до ПРОСТІР копії:

- статуту банку;
- витягу з Реєстру платників єдиного податку або свідоцтва про сплату єдиного податку;
- витягу з Реєстру платника податку на додану вартість або свідоцтва про реєстрацію платника податку на додану вартість;
- документа, що підтверджує повноваження керівника, який підписуватиме договори з Національним банком;
- реквізити юридичної особи.

4. Подати Платіжній організації ПРОСТІР підписаний банком договір приєднання до ПРОСТІР (проект договору, підписаний з боку Платіжної організації ПРОСТІР, надсилається банку разом з дозволом на його укладання).

5. Підписати акти про сплату за послуги, що надаються Національним банком України (за оформлення приєднання до ПРОСТІР та використання торговельної марки ПРОСТІР) та здійснити оплату.

6. Надати заяву та отримати ідентифікаційний номер емітента.

7. Отримати Правила ПРОСТІР та інші нормативні документи.

8. Надати лист з уточненням реквізитів для укладання договору про проведення розрахунків між учасниками ПРОСТІР за операціями, виконаними

із застосуванням електронних платіжних засобів ПРОСТІР з Розрахунковим банком ПРОСТІР.

9. Укласти з Розрахунковим банком ПРОСТІР договір про проведення розрахунків між учасниками ПРОСТІР за операціями, виконаними із застосуванням електронних платіжних засобів ПРОСТІР.

10. Протягом 10 робочих днів з дати укладання договору з розрахунковим банком перерахувати початковий внесок до страхового фонду, у розмірі, встановленому Платіжною організацією.

11. Забезпечити підключення банку (процесингового центру) до центрального маршрутизатора та розрахунково-клірингового центру ПРОСТІР.

12. Забезпечити підготовку та проведення інтеграційного тестування взаємодії банку та Маршрутизатора ПРОСТІР (генерування та обмін тестовими ключами/випуск і випробування тестових платіжних карток/тестування параметрів продуктивної системи Маршрутизатора ПРОСТІР/генерування та обмін продуктивними ключами та інші заходи).

Питання для самоконтролю

1. Сформулюйте поняття «Платіжна система».
2. Яка правова база регулювання загальних засад функціонування Системи платіжних систем в Україні?
3. Охарактеризуйте рівні національної платіжної системи.
4. Яку структуру має платіжна система?
5. За якими принципами побудована і функціонує СЕП НБУ?
6. Охарактеризуйте складові СЕП.
7. Що є підставою для виключення банку (філії) з учасників СЕП?
8. Яким чином здійснюється проходження електронних платіжних документів?
9. Якими програмно-технічними комплексами забезпечується виконання міжбанківського переказу через СЕП?
10. Розкрийте необхідні умови для підключення банку (філії) до СТП.
11. Яким чином здійснюється організація роботи в Системі термінових переказів (СТП)?
12. Які переваги має НПС «ПРОСТІР»?
13. Який порядок вступу до Національної платіжної системи «Український платіжний простір»?

Тема 5. РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ

План лекції

- 5.1. *Сутність регулювання діяльності банків в Україні.*
- 5.2. *Створення і державна реєстрація банків.*

5.3. Порядок надання ліцензій на здійснення банківських операцій.

5.4. Економічні нормативи регулювання діяльності банків.

5.5. Система гарантування вкладів фізичних осіб в Україні.

Рекомендована література: [1, с. 120-135]; [12]; [14]; [19, с. 151-179]; [20, с. 96-122]

5.1. Сутність регулювання діяльності банків в Україні

Система банківського регулювання охоплює процес створення банківських установ, визначення норм і правил їх діяльності, систему контролю за їх дотриманням, конкретні процедури реалізації функцій контролю, застосування заходів впливу аж до обмеження ліцензій, відсторонення керівництва, введення тимчасової адміністрації та ліквідації банків.

Наддержавне (наднаціональне) банківське регулювання – це регулювання, що здійснюється, міжнародними організаціями світового та регіонального рівнів (МВФ, МБРР, ЄБРР, БМР та інші) та інститутами окремих країн, у коло інтересів яких входить Україна (транснаціональні компанії).

Асоціативне банківське регулювання – це регулювання, що провадиться різноманітними асоціаціями (договірними об'єднаннями, створеними з метою координації діяльності господарюючих суб'єктів) юридичних та фізичних осіб на недержавному рівні.

Форми державного регулювання НБУ діяльності банків наведено на рис. 5.1.

Методи банківського регулювання матеріалізуються через **систему заходів**, які умовно поділяють на:

- **превентивні**, що застосовуються для уникнення можливих негативних наслідків за тієї чи іншої економічної ситуації (вимоги щодо розміру та структури власного капіталу банку, вимоги щодо ліквідності, диверсифікацію банківських ризиків, обмеження виконуваних операцій);

- **протекційні**, що вживаються для захисту від уже існуючої ситуації (створення системи гарантування вкладів, формування банками резервів на покриття кредитних та інших ризиків, рефінансування центральним банком комерційних банків, допомога інших державних органів).

5.2. Створення і державна реєстрація банків

Банки в Україні створюються у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку.

Державний банк – це банк, 100 % статутного капіталу якого належать державі. Такий банк створюється за рішенням Кабінету Міністрів України.

Рис. 5.1. Форми державного регулювання НБУ діяльності банків

Органами управління державного банку є Наглядова рада банку та Правління банку.

Органом контролю державного банку є Ревізійна комісія, персональний та кількісний склад якої визначаються наглядовою радою державного банку.

Члени Наглядової ради банку призначаються:

- Верховною Радою України (5 осіб);
- Президентом України (5 осіб);
- Кабінетом Міністрів України (5 осіб).

До складу Наглядової ради державного банку можуть входити представники органів виконавчої влади та інші особи, які відповідають зазначеним вимогам. Термін повноважень членів Наглядової ради державного банку – 5 років.

Кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральний банки.

Органами управління кооперативних банків є загальні збори у часників (пайовиків), Рада банку, Правління банку.

Органом контролю є Ревізійна комісія банку.

Статутний капітал кооперативного банку поділяється на паї.

Рівень мінімального розміру статутного капіталу кооперативного банку встановлюється НБУ.

5.3. Порядок надання ліцензій на здійснення банківських операцій

Банківська ліцензія – документ, який видається НБУ, на підставі якого банки та філії іноземних банків мають право здійснювати банківську діяльність.

Для отримання банківської ліцензії разом із заявою про видачу банківської ліцензії до НБУ подаються такі документи:

1) копію статуту з відміткою державного реєстратора про проведення державної реєстрації юридичної особи;

2) копії зареєстрованого Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій та свідоцтва про реєстрацію випуску акцій (для банку, що створюється у формі публічного акціонерного товариства);

3) відомості про кількісний склад спостережної ради, правління, ревізійної комісії;

4) відомості за формою, визначеною НБУ, що дають змогу зробити висновок про:

– наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління, у тому числі голови правління, їх професійну придатність та ділову репутацію;

– професійну придатність головного бухгалтера та керівника підрозділу внутрішнього аудиту;

– ділову репутацію членів спостережної ради, головного бухгалтера та керівника підрозділу внутрішнього аудиту;

– наявність організаційної структури та відповідних спеціалістів, необхідних для забезпечення надання банківських та інших фінансових послуг, банківського обладнання, комп'ютерної техніки, програмного забезпечення, приміщень, що відповідають вимогам, встановленим НБУ;

5) копії внутрішніх положень банку, що регламентують надання банківських та інших фінансових послуг, визначають порядок здійснення внутрішнього контролю та процедуру управління ризиками;

6) бізнес-план на три роки, складений згідно з вимогами, встановленими НБУ;

7) копію платіжного документа про внесення плати за видачу банківської ліцензії, розмір якої встановлюється НБУ.

НБУ приймає рішення про надання банківської ліцензії чи про відмову в її наданні протягом 2-х місяців з дня отримання повного пакета документів.

5.4. Економічні нормативи регулювання діяльності комерційних банків

Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» з метою захисту інтересів клієнтів і забезпечення фінансової надійності НБУ встановлює для всіх комерційних банків економічні нормативи.

Економічні нормативи – показники, що встановлюються НБУ і дотримання яких є обов'язковим для банків.

Згідно Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затвердженої Постановою Правління НБУ від 28.08.2001 № 368 (зі змінами) існують 4 групи економічних нормативів, що є обов'язковими до виконання всіма банками (рис. 5.2).

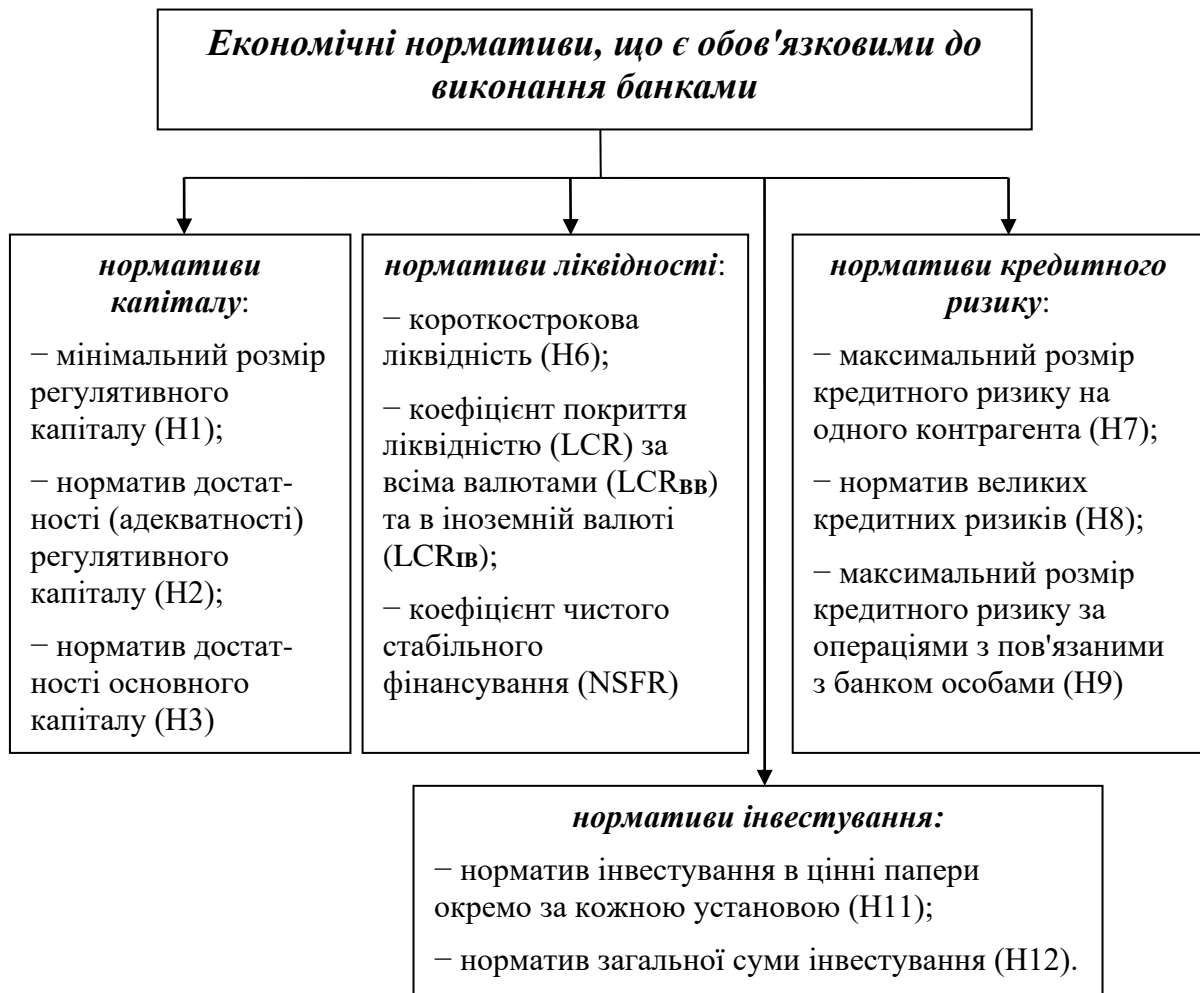

Рис. 5.2. Економічні нормативи, що є обов'язковими до виконання всіма банками

Банки під час розрахунку економічних нормативів використовують кредитні рейтинги боржника/контрагента/актива за міжнародною шкалою, визначені рейтинговими агентствами "Standard&Poor's", "Moody's Investors Service", "Fitch Ratings", з урахуванням Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 30 червня 2016 року № 351.

Регулятивний капітал банку – сукупність основного (1-го рівня) капіталу та додаткового (2-го рівня) капіталу.

Основний капітал (капітал 1-го рівня) складається з таких елементів:

- а) фактично сплачений зареєстрований статутний капітал.
- б) додаткові внески акціонерів у статутний капітал;
- в) фінансова допомога акціонерів банку;
- г) прибуток, спрямований на збільшення статутного капіталу;
- г) розкриті резерви – резерви і фонди, створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку та оприлюднені у фінансовій звітності банку:

– емісійні різниці. *Емісійні різниці* (емісійний дохід) - сума перевищення надходжень, отриманих емітентом від емісії (випуску) власних акцій (інших корпоративних прав), над номінальною вартістю таких акцій (інших корпоративних прав) (під час їх первинного розміщення);

– резервні фонди, що створюються згідно із законами України;

– загальні резерви, що створюються під невизначений ризик під час проведення банківської діяльності;

– інші фонди банку.

д) капітальний інструмент з умовами списання/конверсії;

е) загальний розмір основного капіталу визначається з урахуванням розміру очікуваних (можливих) збитків за невиконаними зобов'язаннями будь-якої фізичної чи юридичної особи як резидента, так і нерезидента, яка має з банком відносини фінансового характеру, та зменшується на суму:

– нематеріальних активів за мінусом суми амортизації;

– капітальних вкладень у нематеріальні активи;

– активів з права користування, базовими активами яких є нематеріальні активи, за мінусом суми амортизації;

– збитків минулих років, поточного року та від операцій з акціонерами, що отримані після 04 червня 2016 року;

– балансової вартості активів (необоротних активів, утримуваних для продажу; майна, що перейшло у власність банку як заставодержателя; основних засобів; інвестиційної нерухомості), які не використовуються банком під час здійснення видів діяльності, визначених статтею 47 Закону України "Про банки і банківську діяльність", крім нерухомого майна, отриманого у власність.

Додатковий капітал (капітал 2-го рівня) складається з таких елементів:

а) результат переоцінки основних засобів, що включався до суми регулятивного капіталу банків за станом на 31.12.2010;

б) результат поточного та звітного року (прибуток), зменшений на суму:

– нарахованих доходів, неотриманих понад 30 днів із дати їх нарахування, строк сплати яких не минув, зменшених на суму сформованих резервів, уцінки фінансових активів, які обліковуються за справедливою вартістю з визнанням переоцінки через прибутки/збитки, очікуваних кредитних збитків, відображених за рахунками дисконтів, та збільшених на суму дооцінки фінансових активів, які обліковуються за справедливою вартістю з визнанням переоцінки через прибутки/збитки, у частині, що належить до таких нарахованих доходів;

– нарахованих доходів, строк сплати яких згідно з договором минув, зменшених на суму сформованих резервів, уцінки фінансових активів, які обліковуються за справедливою вартістю з визнанням переоцінки через прибутки/збитки, очікуваних кредитних збитків, відображених за рахунками дисконтів, та збільшених на суму дооцінки фінансових активів, які обліковуються за справедливою вартістю з визнанням переоцінки через прибутки/збитки, у частині, що належить до таких нарахованих доходів;

в) субординований борг, що враховується до капіталу (субординований капітал). Субординований борг – це звичайні не забезпечені банком боргові капітальні інструменти (складові елементи капіталу), які відповідно до договору не можуть бути взяті з банку раніше п'яти років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій усіх інших кредиторів. Сума субординованого боргу, уключеного до капіталу, щорічно зменшується на 20 відсотків її первинного розміру протягом п'яти останніх років дії договору.

г) нерозподілений прибуток минулих років;

г) капітальний інструмент з умовами списання/конверсії, який включається до додаткового капіталу.

Під час розрахунку загальної суми регулятивного капіталу загальний розмір додаткового капіталу не може бути більше ніж 100 відсотків основного капіталу.

Мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1), що отримав банківську ліцензію після 11 липня 2014 року, має становити 500 мільйонів гривень.

Мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1), що отримав банківську ліцензію до 11 липня 2014 року, має становити:

120 мільйонів гривень - до 17 червня 2016 року;

200 мільйонів гривень - з 11 липня 2017 року;

300 мільйонів гривень - з 11 липня 2020 року;

400 мільйонів гривень - з 11 липня 2022 року;

500 мільйонів гривень - з 11 липня 2024 року.

Норматив адекватності регулятивного капіталу (Н2) відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями, що випливають із торговельних, кредитних або інших операцій грошового характеру. Чим вище значення показника достатності (адекватності) регулятивного капіталу, тим більша частка ризику, що її беруть на себе

власники банку; і навпаки, чим нижче значення показника, тим більша частка ризику, що її приймають на себе кредитори/вкладники банку.

Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу розраховується за такою формулою:

$$H2 = \frac{\text{Регулятивний капітал}}{\text{Сумарна: балансова вартість активів і позабалансових зобов'язань}} \quad (5.1)$$

Для розрахунку адекватності регулятивного капіталу банку його активи поділяються на групи за ступенем ризику та підсумовуються з урахуванням відповідних коефіцієнтів зважування.

Нормативне значення нормативу H2 діючих банків має бути не менше ніж 10 %.

Для банків, що розпочинають банківську діяльність, цей норматив має становити:

- протягом перших 12 місяців діяльності (з дня отримання ліцензії) – не менше 15 відсотків;
- протягом наступних 12 місяців – не менше 12 відсотків;
- надалі – не менше 10 відсотків.

Норматив достатності основного капіталу (H3) визначається як співвідношення основного капіталу до суми активів і позабалансових зобов'язань, зважених на відповідні коефіцієнти кредитного ризику, і має бути не менше ніж 7 %.

Під ліквідністю банку розуміють здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати).

З метою контролю за станом ліквідності банків Національний банк установлює **нормативи ліквідності** (табл. 5.1.)

Таблиця 5.1

Нормативи ліквідності

Назва	Порядок розрахунку	Нормативне значення
1. Норматив короткострокової ліквідності (H6)	співвідношення активів до зобов'язань з кінцевим строком погашення до одного року	не менше ніж 60%
2. Коефіцієнт покриття ліквідністю (LCR)	співвідношення високоякісних ліквідних активів до чистого очікуваного відпливу грошових коштів	не менше ніж 100 %
3. Коефіцієнт чистого стабільного фінансування (NSFR)	співвідношення обсягу наявного стабільного фінансування до обсягу необхідного стабільного фінансування зменшеного на величину непокритого кредитного ризику	не менше ніж 100 %

Обсяг наявного стабільного фінансування (ASF) визначається за формулою:

$$ASF = \sum (ASF_i \times K_{ASF_i}) \quad (5.2)$$

де ASF_i – i -та складова наявного стабільного фінансування (ASF);

K_{ASF_i} – коефіцієнт, установлений для i -тої складової наявного стабільного фінансування (ASF).

Обсяг необхідного стабільного фінансування (RSF) обчислюється за формулою:

$$RSF = \sum (RSF_i \times K_{RSF_i}) \quad (5.2)$$

де RSF_i – i -та складова необхідного стабільного фінансування (RSF);

K_{RSF_i} – коефіцієнт, установлений для i -тої складової необхідного стабільного фінансування (RSF).

З метою зменшення банківських ризиків НБУ встановлює **нормативи кредитного ризику**, наведені у табл. 5.2.

Таблиця 5.2

Нормативи кредитного ризику

Назва	Порядок розрахунку
1. Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7)	співвідношення суми всіх вимог банку до контрагента та всіх фінансових зобов'язань, наданих банком щодо контрагента, до регулятивного капіталу банку.
2. Норматив великих кредитних ризиків (Н8)	співвідношення суми всіх великих кредитних ризиків щодо контрагентів, груп пов'язаних контрагентів, усіх пов'язаних з банком осіб до регулятивного капіталу банку. Кредитний ризик вважається великим, якщо сума всіх вимог банку та всіх фінансових зобов'язань становить 10 відсотків і більше регулятивного капіталу банку.
3. Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н9)	співвідношення сукупної суми всіх вимог банку до пов'язаних з банком осіб та суми всіх фінансових зобов'язань, наданих банком щодо пов'язаних із банком осіб, до загального розміру капіталу 1-го та 2-го рівнів, зменшеного на балансову вартість активів, зазначених у підпунктах “а” - “е” пункту 1.8 глави 1 розділу II Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затвердженої Постановою Правління НБУ від 28.08.2001 № 368.

З метою контролю за інвестиційною діяльністю банків, а саме прямими інвестиціями, НБУ встановив наведені у табл. 5.3 нормативи інвестування.

Таблиця 5.3

Нормативи інвестування

Назва	Порядок розрахунку	Нормативне значення
1. Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11)	співвідношення розміру коштів, які інвестуються на придбання акцій (паїв, часток) та інвестиційних сертифікатів окремо за кожною установою, до статутного капіталу банку	не має перевищувати 15 %
2. Норматив загальної суми інвестування (Н12)	співвідношення суми коштів, що інвестуються на придбання акцій (паїв, часток) та інвестиційних сертифікатів будь-якої юридичної особи, до статутного капіталу банку	не має перевищувати 60 %

5.5. Система гарантування вкладів фізичних осіб в Україні

Правові, фінансові та організаційні засади функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, повноваження Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, порядок виплати ним відшкодування за вкладами встановлюються Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23 лютого 2012 року № 4452-VI.

Основним завданням Фонду є забезпечення функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку.

На виконання свого основного завдання Фонд здійснює такі **функції**:

- 1) веде реєстр учасників Фонду;
- 2) акумулює кошти, здійснює контроль за повнотою і своєчасністю перерахування зборів кожним учасником Фонду;
- 3) інвестує кошти Фонду в державні цінні папери України;
- 4) здійснює розміщення облігацій у порядку та за напрямками залучення коштів, визначеними цим Законом, і видачу векселів у випадках, передбачених законом про Державний бюджет України на відповідний рік;
- 5) здійснює заходи щодо організації виплат відшкодувань за вкладами в разі прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку;
- 6) здійснює регулювання участі банків у системі гарантування вкладів фізичних осіб;

7) бере участь в інспекційних перевірках проблемних банків за пропозицією НБУ;

8) застосовує до банків та їх керівників відповідно фінансові санкції і накладає адміністративні штрафи;

9) здійснює процедуру виведення неплатоспроможних банків з ринку, у тому числі шляхом здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банків, організовує відчуження активів і зобов'язань неплатоспроможного банку, продаж неплатоспроможного банку або створення та продаж перехідного банку;

10) здійснює перевірки банків;

11) надає фінансову підтримку банку;

12) здійснює аналіз фінансового стану банків з метою виявлення ризиків у їхній діяльності та прогнозування потенційних витрат Фонду на виведення неплатоспроможних банків з ринку та відшкодування коштів вкладникам;

13) надає цільову позику банку для виплат вкладникам банку, а також фінансування витрат для оплати роботи осіб, що здійснюються протягом дії тимчасової адміністрації;

14) здійснює заходи щодо інформування громадськості про функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, захисту прав та охоронюваних законом інтересів вкладників, підвищення рівня фінансової грамотності населення;

15) вивчає та аналізує тенденції розвитку ринку ресурсів, залучених від вкладників учасниками Фонду.

Фонд підзвітний Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України та Національному банку України.

Учасниками Фонду є банки. Участь банків у Фонді є обов'язковою.

Фонд гарантує кожному вкладнику банку відшкодування коштів за його вкладом. Сума граничного розміру відшкодування коштів за вкладами не може бути меншою 200 000 гривень.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає зміст банківського регулювання в Україні?

2. В яких формах здійснюється державне регулювання діяльності банків?

3. В яких випадках Національний банк може відмовити в державній реєстрації банку?

4. Охарактеризуйте порядок надання ліцензій на здійснення банківських операцій.

5. Яких обов'язкових умов має дотримуватися банк, щоби отримати банківську ліцензію?

6. Поясніть економічні показники кредитного ризику.

7. Поясніть розподіл активів банку за групами ризику.

8. Яким чином розраховуються економічні нормативи капіталу банку?

9. За якими вкладками Фонд гарантування вкладів фізичних осіб не відшкодовує гарантованої суми за вкладками?

10. Які джерела формування коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб?

Тема 6. БАНКІВСЬКИЙ НАГЛЯД

План лекції

6.1. *Сутність та функції банківського нагляду*

6.2. *Дистанційний моніторинг в системі банківського нагляду*

6.3. *Планування та порядок проведення інспекційних перевірок*

6.4. *Застосування заходів впливу за порушення банками вимог банківського законодавства*

Рекомендована література: [1, с. 139-145]; [2]; [12]; [14]; [19, с. 180-208]; [20, с. 125-149]; [21]

6.1. Сутність та функції банківського нагляду

Закон України «Про Національний банк України» трактує **банківський нагляд** як систему контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність, законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

За формами реалізації банківський нагляд поділяється на:

1) **Вступний нагляд** – стосуються вступних умов щодо обсягу капіталу, джерел внесків до статутних капіталів банків та складу їх учасників, кваліфікаційних та професійних якостей працівників вищої і середньої ланок управління банками, питань щодо іноземних акціонерів (учасників), відповідних технічних питань, умов, за яких НБУ відмовляє в наданні ліцензії на проведення банківських операцій, умов щодо виконання окремих банківських операцій.

2) **Безвізний (документарний, попередній, дистанційний) нагляд** – застосовується для забезпечення дотримання банками встановлених вимог, пов'язаних із мінімізацією ризиків ведення ними власного бізнесу.

3) **Візний (інспекційний) нагляд** – здійснюється в результаті інспектування банків та їх установ, а також шляхом розробки і вжиття заходів щодо організаційного зміцнення та фінансового оздоровлення цих установ. Він дає змогу органам банківського нагляду перевіряти такі аспекти діяльності

банків, як: достовірність звітності, дотримання законів і нормативних актів, надійність управління банком, стійкість фінансового стану банку.

Банківський нагляд базується на якісних, кількісних та ризик-орієнтованих вимогах.

Банківський нагляд, що базується на якісних вимогах, спирається на оцінку факторів якісного характеру, до яких, наприклад, належать:

- вимоги з затвердження політики банку, організації корпоративного управління банком та механізмів внутрішнього контролю, включаючи поділ обов'язків між різними підрозділами банку;
- встановлення вимог до системи внутрішнього контролю за діяльністю банку з боку ради директорів;
- забезпечення адекватності внутрішнього та зовнішнього аудиту, достовірності бухгалтерського обліку та звітності банківської установи;
- дотримання прозорості діяльності банку для громадськості;
- закріплення професійних навичок керівної ланки, персоналу банку;
- використання заходів постійного удосконалення фахового рівня працівників.

Ризик-орієнтований нагляд за своєю суттю належить до нагляду за дотриманням вимог якісного характеру з однією тільки відмінністю, що особливої уваги наглядовим органом надається саме механізмам і способам управління ризиками в банку.

Подальше використання банківського нагляду має виходити з позиції переходу від формального контролю за **виконанням кількісних значень** пруденційних нормативів до переважно якісної оцінки фінансового стану банків та впровадження ризик-орієнтованих вимог.

6.2. Дистанційний моніторинг в системі банківського нагляду

З економічної точки зору **безвиїзний нагляд** є системою заходів, заснованих на безперервному процесі спостереження (моніторингу) за діяльністю банків, його фінансовим станом з метою запобігання втрати надійності та стабільності банківської системи країни.

Серед основних підходів, що використовуються Національним банком України при аналізі банків, виділяють:

- дескриптивні (описові) та нормативні моделі,
- порівняльний аналіз,
- рейтингові системи та системи раннього реагування,
- стрес-тестування,
- методи імітаційного моделювання та вартісної оцінки ризиків.

Найбільш поширена рейтингова оцінка банку – CAMELS (Capital Adequacy – достатність капіталу, Asset Quality – якість активів, Management factors – фактори менеджменту (управління), Earnings – доходи, Liquidity – ліквідність, Sensitivity to market risk – чутливість до ринкового ризику) зазвичай використовується в наглядовій практиці на місцях, враховуючи неможливість

оцінки певних компонентів дистанційним шляхом, наприклад, факторів банківського менеджменту.

Базовим методом побудови (агрегування) рейтингу (номерний, бальний чи індексний) та способом розрахунку показників, в основі рейтингової системи лежить інтегральна (узагальнююча) оцінка фінансового стану банку, яка забезпечує наглядові органи комплексним підходом до оцінки в контексті забезпечення стійкості банківської системи, та в подальшому яка може бути використана для групування банків за рівнем стійкості та виділення проблемних банків, прогнозування їх розвитку та застосування відповідних коригуючих заходів.

6.3. Планування та порядок проведення інспекційних перевірок

Інспекційна перевірка (інспектування) – перевірка інспекторами об'єкта перевірки за його місцезнаходженням (крім перевірок з питань фінансового моніторингу).

Інспекційна перевірка складається з таких трьох етапів:

- підготовка до проведення інспекційної перевірки;
- процес інспекційної перевірки;
- оформлення результатів інспекційної перевірки.

Підготовка до проведення інспекційної перевірки здійснюється шляхом аналізу результатів безвиїзного нагляду, інформації від інших структурних підрозділів Національного банку про діяльність об'єкта перевірки, у тому числі інформації ФГВФО щодо діяльності банку, матеріалів об'єкта перевірки. Запит до об'єкта перевірки щодо подання необхідних для процесу підготовки до інспекційної перевірки матеріалів надсилається разом з офіційним повідомленням про проведення планової інспекційної перевірки.

Склад інспекційної групи зазначається в посвідченні на право проведення перевірки або розпорядженні про перевірку. До складу інспекційної групи Національного банку, що перевірятиме проблемний банк, може бути включено працівників ФГВФО за клопотанням ФГВФО або за пропозицією Національного банку.

Планова інспекційна *перевірка здійснюється* згідно із затвердженою програмою інспекційної перевірки, а позапланова – з питань, визначених у розпорядженні.

Довідка про перевірку окремого виду діяльності (операції) об'єкта перевірки складається інспектором і має бути передана керівникові інспекційної групи для формування звіту. Довідка має містити висновки, виявлені порушення та їх вплив на діяльність установи, супровідну інформацію та рекомендації об'єкту перевірки. Кожна довідка складається в двох примірниках та засвідчується підписом інспектора. Перший примірник довідки передається керівникові банку, його відокремленого підрозділу/філії іноземного банку або іншого об'єкта перевірки, про що робиться відповідна

відмітка із зазначенням дати отримання довідки на другому примірнику довідки, який зберігається у керівника інспекційної групи. Відмітка засвідчується підписом керівника об'єкта перевірки. Керівник об'єкта перевірки зобов'язаний не пізніше 3-ого робочого дня з дати отримання довідки повернути підписаний ним примірник керівникові інспекційної групи в обмін на другий примірник довідки.

Керівник інспекційної групи за результатами інспекційної перевірки з врахуванням довідок про перевірку та іншої інформації складає звіт про інспектування. Звіт про інспектування має визначену форму, яка затверджується уповноваженою посадовою особою Національного банку.

Звіт про інспектування складається у двох примірниках і підписується керівником підрозділу інспектування (якщо керівником інспекційної групи був інспектор центрального апарату Національного банку) або керівником територіального управління (якщо керівником інспекційної групи був інспектор територіального управління).

Перший примірник звіту про інспектування надсилається до об'єкта перевірки з врахуванням вимог щодо пересилання документів з грифом конфіденційності, установлених Національним банком, із супровідним інформаційним листом, підписаним уповноваженою посадовою особою Національного банку/територіального управління, який містить загальний висновок про результати проведеної інспекційної перевірки. Другий примірник звіту про інспектування залишається у відповідного структурного підрозділу центрального апарату/територіального управління Національного банку для зберігання згідно з встановленими вимогами.

6.4. Застосування заходів впливу за порушення банками вимог банківського законодавства

У разі порушення банками або іншими особами, які можуть бути об'єктом перевірки Національного банку України відповідно до банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку України, його вимог, або здійснення ризикової діяльності, яка загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, застосування іноземними державами або міждержавними об'єднаннями або міжнародними організаціями санкцій до банків чи власників істотної участі у банках, що становлять загрозу інтересам вкладників чи інших кредиторів банку та/або стабільності банківської системи, Національний банк України адекватно вчиненому порушенню або рівню такої загрози має право застосувати *заходи впливу*, до яких належать:

- 1) письмове застереження;
- 2) скликання загальних зборів учасників, ради банку, правління банку;
- 3) укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується вжити заходів для усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку, підвищення ефективності функціонування та/або адекватності системи управління ризиками тощо;

- 4) зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;
- 5) встановлення для банку підвищених економічних нормативів;
- 6) підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами;
- 7) обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій;
- 8) заборона надавати бланкові кредити;
- 9) накладення штрафів;
- 10) тимчасова, до усунення порушення або скасування заходів впливу, передбачених цією статтею, заборона використання власником істотної участі в банку права голосу придбаних акцій (паїв);
- 11) тимчасове, до усунення порушення, відсторонення посадової особи банку від посади;
- 12) позбавлення генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій;
- 13) віднесення банку до категорії проблемного або неплатоспроможного;
- 14) відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку.

Порядок застосування заходів впливу (санкцій), передбачених законом, а також розмір фінансових санкцій, що застосовуються до банків та інших юридичних осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю Національного банку України, встановлюються законами України та нормативно-правовими актами Національного банку України. Національний банк має право встановити особливий режим контролю за діяльністю банку й усуненням ним допущених порушень, який передбачає обмеження щодо діяльності банку шляхом призначення куратора банку.

Питання для самоконтролю

1. Що таке банківський нагляд та які його функції?
2. Дайте характеристику основних положень Базельських угод.
3. Що таке безвиїзний нагляд та які його основні завдання?
4. Назвіть і охарактеризуйте дистанційні рейтингові системи розвинутих країн.
5. Дайте характеристику інструментарію систем раннього реагування.
6. Що є об'єктами інспекційних перевірок, здійснюваних Національним банком України?
7. Розкрийте порядок проведення планових комплексних інспекційних перевірок банків.
8. Розкрийте зміст і послідовність етапів виїзної інспекційної перевірки.
9. Якими є права та обов'язки інспекторів Національного банку під час проведення перевірок?
10. Розкрийте зміст і порядок застосування Національним банком України заходів впливу до банків.

Тема 7. КРЕДИТНО-РОЗРАХУНКОВЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ УРЯДУ

План лекції

7.1. Нормативно-правове регулювання функцій і повноважень НБУ як фінансового агента уряду.

7.2. Обслуговування внутрішнього боргу.

7.3. Обслуговування зовнішнього боргу.

7.4. Порядок здійснення платежів з погашення та обслуговування державного боргу.

Рекомендована література: [1, с. 240-285]; [12]; [14]; [19, с. 209-219]; [20, с. 151-165]

7.1. Нормативно-правове регулювання функцій і повноважень НБУ як фінансового агента уряду

Національний банк підзвітний Президенту України та Верховній Раді України в межах їх конституційних повноважень.

Щоквартально НБУ надає інформацію Президенту України, Кабінету Міністрів України та Комітету Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності щодо безготівкової емісії у відповідному періоді, а саме:

- проведення операцій з рефінансування банків;
- проведення інтервенцій на міжбанківському валютному ринку;
- проведення операцій на фондовому ринку.

Також НБУ щорічно подає Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України наступну інформацію:

- до 15 березня – прогностичні монетарні показники на наступний рік;
- до 1 квітня – інформацію про розрахунок частини прогнозованого прибутку до розподілу поточного року, яка підлягатиме перерахуванню до Державного бюджету України;
- до 1 вересня – інформацію про розрахунок частини прогнозованого прибутку до розподілу наступного року, яка підлягатиме перерахуванню до Державного бюджету України.

Державний борг – це сукупність фінансових зобов'язань центрального уряду, місцевих органів влади, державних підприємств і організацій, що підлягає погашенню в обумовлені терміни.

Сума основного боргу (принципал) – первісна сума позики, на яку нараховуються проценти.

Процентні платежі за державним боргом – це платежі, які здійснюються за рахунок коштів державного бюджету за користування позиченими коштами. Їхні розміри визначаються на момент платежу.

Розмір непогашеного боргу – це сума, яку необхідно сплатити при погашенні, а не сума, що визначена на момент виникнення боргового зобов'язання.

Залежно від ступеня охоплення державних боргових зобов'язань державний борг поділяється на капітальний і поточний.

Капітальний державний борг – це сукупність усіх раніше випущених і непогашених на цей момент боргових зобов'язань, у тому числі відсотків, які мають бути сплачені.

Поточний державний борг – це сума витрат поточного періоду (як правило, фінансового року), спрямованих на погашення частини державного боргу, строк сплати якого настав, і на сплату щорічних відсотків для обслуговування капітального боргу, який переходить у майбутні періоди.

Чистий державний борг – це сума зобов'язань без урахування відсотків за користування позиками.

Залежно від позиції уряду держави щодо накопичення державного боргу його поділяють на активний і пасивний.

Активний державний борг виникає внаслідок дискретних заходів уряду щодо залучення додаткових ресурсів. Він пов'язаний з формуванням активної форми бюджетного дефіциту. Активний дефіцит створюється внаслідок державного втручання у подолання кризи.

Пасивний державний борг створюється автоматично з виникненням пасивного бюджетного дефіциту. Пасивний бюджетний дефіцит виникає тому, що в умовах економічної кризи зменшуються доходи економічних суб'єктів, а тому й податкові надходження до бюджету.

Залежно від отримувача кредитних ресурсів державний борг може формуватися як прямий та умовний.

Прямий державний борг відображає обсяги залучених кредитних ресурсів, що надійшли в розпорядження уряду країни.

Умовний державний борг – це борг, сформований залученням кредитних ресурсів у розпорядження суб'єктів господарювання під гарантію уряду, коли виникають зобов'язання у держави як гаранта повернення ресурсів кредиторів у випадках неплатоспроможності позичальника.

Залежно від джерел залучення коштів державний борг поділяється на внутрішній і зовнішній.

Внутрішній державний борг – це сукупність усіх отриманих і невиконаних зобов'язань країни на користь резидентів щодо сплати основної суми боргу та процентів за ним.

Зовнішній державний борг – це сукупність усіх отриманих і невиконаних зобов'язань на користь нерезидентів щодо сплати основної суми боргу та процентів за ним.

Управління державним боргом – це сукупність дій, пов'язаних із здійсненням запозичень, обслуговуванням і погашенням державного боргу, інших правочинів з державним боргом, що спрямовані на досягнення збалансованості бюджету та оптимізацію боргового навантаження.

Метою управління державним боргом є отримати максимального ефекту від внутрішніх та зовнішніх державних запозичень за умови уникнення макроекономічних труднощів і проблем з державним бюджетом, платіжним балансом і економічною самостійністю держави в майбутньому.

7.2. Обслуговування внутрішнього боргу

Згідно з Бюджетним кодексом України, **обслуговування державного боргу** – це операції щодо здійснення плати за користування кредитом (позикою), сплати комісій, штрафів та інших платежів, пов'язаних з управлінням державним боргом. До таких операцій не належить погашення державного боргу.

Єдиним джерелом фінансування внутрішнього державного боргу України є внутрішні державні запозичення, що мобілізуються акумулюванням тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб (підприємств і населення) на певний термін на умовах виплати доходу та оформлюються борговими зобов'язаннями держави у безготівковій чи готівковій формі.

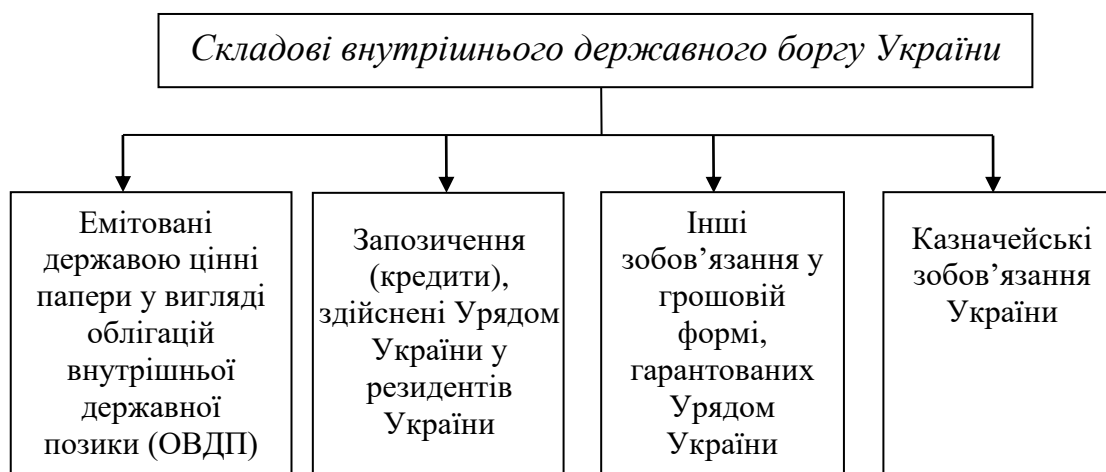

Рис. 7.1. Складові внутрішнього державного боргу України

Облігації внутрішніх державних позик України – державні цінні папери, що розміщуються виключно на внутрішньому фондовому ринку і підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їх номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій.

Цільові облігації внутрішніх державних позик України – облігації внутрішніх державних позик, емісія яких є джерелом фінансування дефіциту державного бюджету в обсягах, передбачених на цю мету законом про Державний бюджет України на відповідний рік, та в межах граничного розміру державного боргу.

Функціями НБУ в обслуговуванні внутрішнього державного боргу є:

- розміщення державних цінних паперів на первинному ринку через механізм закритого аукціону;
- облік державних цінних паперів через депо-рахунки (НБУ виступає в ролі депозитарію державних цінних паперів);
- платіжний агент за державними цінними паперами від імені Державного казначейства і Міністерства фінансів – погашення цінних паперів та виплата доходу за ними;
- оператор на вторинному (позабіржовому) ринку, що здійснює операції РЕПО з державними цінними паперами.

До складу безпосередніх учасників аукціонів входять:

- **Міністерство фінансів України**, яке за дорученням Уряду України здійснює розміщення облігацій, а також виконує обов'язки гаранта своєчасності сплати доходу та погашення облігацій;
- **НБУ**, який виконує обов'язки генерального агента з обслуговування випусків облігацій та проведення платежів за ними;
- **комерційні банки**, що виступають покупцями облігацій або на договірних засадах виконують роль фінансових посередників у придбанні цінних паперів фізичними та юридичними особами – резидентами і нерезидентами.

Казначейське зобов'язання України – державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України. Номінальна вартість казначейських зобов'язань України може бути визначена у національній або іноземній валюті.

Казначейські зобов'язання України випускаються державою в особі Міністерства фінансів України за дорученням Кабінету Міністрів України і розміщуються через Державний акціонерний банк ПАТ «Ощадбанк» серед населення.

7.3. Обслуговування зовнішнього боргу

Державний зовнішній борг включає:

- позики на фінансування державного бюджету та погашення зовнішнього державного боргу;
- позики на підтримку національної валюти;
- позики на фінансування інвестиційних та інституціональних проектів;
- гарантії іноземним контрагентам щодо виконання контрактних зобов'язань у зв'язку з некомерційними ризиками;
- державні гарантії, що надаються Кабінетом Міністрів України для кредитування проектів, фінансування яких передбачено державним бюджетом України.

Відповідно до Закону України про Державний бюджет на відповідний рік, визначається граничний розмір дефіциту бюджету та джерела його покриття за рахунок внутрішнього та зовнішнього фінансування, а також встановлюється граничний розмір державного внутрішнього та зовнішнього боргу України на 1 січня наступного за бюджетним роком з визначенням напрямів використання фінансових ресурсів.

Зовнішній державний борг має дві складові:

– борг органів державної влади і управління, який виникає в результаті залучення державою іноземних кредитів та випуску державних цінних паперів, які розміщуються на міжнародних ринках капіталів;

– борг підприємств, гарантований урядом (гарантований борг).

Валовий зовнішній борг за станом на певну дату – це загальний обсяг заборгованості за всіма існуючими, але в жодному разі не умовними, зобов'язаннями, що мають бути сплачені боржником у вигляді основної суми та/або відсотків у будь-який час у майбутньому, і які є зобов'язаннями резидентів цієї економіки перед нерезидентами.

Валовий зовнішній борг країни включає всі види заборгованості резидентів України перед нерезидентами, які *класифікуються*:

– *за чотирма основними секторами економіки* – сектор державного управління, органи грошово-кредитного регулювання, банки, інші сектори;

– *у розрізі початкових термінів погашення* – коротко- та довгострокові;

– *у розрізі фінансових інструментів* – боргові цінні папери, торгові кредити, кредити, валюта і депозити, інші боргові зобов'язання та зобов'язання за кредитами підприємств прямого інвестування (міжфірмовий борг).

Облігації зовнішніх державних позик України – державні боргові цінні папери, що розміщуються на міжнародних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їх номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій.

Повноваження з розміщення, обслуговування та погашення облігацій зовнішніх державних позик відноситься до компетенції Міністерства фінансів України яке може залучати для цього банки, інвестиційні компанії тощо.

Національний банк України виступає розпорядником кредитів, отриманих від Міжнародного валютного фонду.

7.4. Порядок здійснення платежів з погашення та обслуговування державного боргу

Погашення державного боргу – операції з повернення позичальником кредитів (позик) відповідно до умов кредитних договорів та/або випуску боргових цінних паперів.

Специфічність обслуговування державного боргу України полягає у внесенні до планових витрат держави з обслуговування державного боргу

витрат, пов'язаних з обслуговуванням іноземних гарантованих урядом кредитів.

Основним документом, який визначає загальний обсяг, цільовий напрямок, поквартальний та помісячний обсяг асигнувань на погашення та обслуговування державного боргу є *розпис фінансування державного бюджету та розпис видатків державного бюджету*.

В Україні діє казначейська система виконання бюджету, отже всі платежі за погашенням і обслуговуванням державного боргу проходять через органи Державної казначейської служби України (ДКСУ).

Єдиний казначейський рахунок – це рахунок, відкритий Державному казначейству в НБУ для обліку коштів та здійснення розрахунків у СЕП НБУ.

До платежів з обслуговування державного боргу належить:

- плата за користування кредитом (позикою) (виплата відсотків (доходу) за державними борговими зобов'язаннями);
- сплата комісій, штрафів за державними борговими зобов'язаннями;
- оплата послуг, пов'язаних з управлінням державним боргом (агентських, консультаційних, рейтингових, юридичних, інформаційних, дорадчих, перекладацьких, управлінських та інших).

Платежі з обслуговування державного боргу здійснюються ДКСУ в національній та іноземній валютах у такому порядку:

- плата за користування кредитом (позикою) (виплата відсотків (доходу) за борговими зобов'язаннями) та сплата комісій, штрафів здійснюються безпосередньо на рахунки кредиторів або банків-агентів відповідно до договорів, укладених Міністерством фінансів з кредиторами та банками-агентами як в національній, так і в іноземній валютах. Операції в іноземній валюті здійснюються з валютних рахунків Державного казначейства;

- інші платежі з обслуговування державного боргу здійснюються в національній валюті через реєстраційні рахунки, відкриті на ім'я Міністерства фінансів в Державному казначействі; в іноземній валюті – з валютних рахунків Казначейства України на рахунки виконавців послуг згідно з підтверджуючими документами.

Контрольні питання

1. Назвіть основні види взаємодії центрального банку і органів державної влади.
2. Що означає підзвітність Національного банку Президенту та Верховній Раді України?
3. У чому полягає сутність кредитних відносин НБУ та уряду?
4. У чому проявляється незалежність і економічна самостійність НБУ?
5. Сутність і мета управління державним боргом.
6. Види державних цінних паперів та повноваження НБУ щодо їх розміщення і обслуговування.

7. Які функції і повноваження має НБУ в сфері обслуговування внутрішнього боргу?

8. Які функції і повноваження має НБУ в сфері обслуговування зовнішнього боргу?

9. Порядок здійснення платежів з обслуговування державного боргу.

Тема 8. ВАЛЮТНА ПОЛІТИКА. ВАЛЮТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ І КОНТРОЛЬ

План лекції

8.1. Суть і значення валютної політики.

8.2. Завдання та повноваження центрального банку у сфері валютного регулювання та валютного контролю.

8.3. Валютне курсоутворення.

8.4. Діяльність центрального банку з управління золотовалютними резервами.

8.5. Економічний зміст і значення платіжного балансу в механізмі валютного регулювання.

Рекомендована література: [1, с. 120-135]; [12]; [14]; [19, с. 271-290]; [20, с. 168-195]

8.1. Суть і значення валютної політики

Валютна політика – це комплекс економічних, правових, організаційних, адміністративних та інших заходів, методів, форм, інструментів і механізмів, які здійснюються державою у сфері валютно-фінансових і кредитних відносин відповідно до поточних та стратегічних цілей загальної економічної політики держави, передусім з метою забезпечення стабільності обмінного курсу національної валюти та збалансованості платіжного балансу країни.

Економічні заходи полягають у використанні тих чи інших інструментів і важелів впливу, які визначають економічну мотивацію поведінки суб'єктів валютних відносин.

Правові заходи охоплюють юридичне оформлення валютної політики у вигляді відповідного валютного законодавства країни, а також укладених міждержавних угод, предметом яких є регулювання валютних відносин.

Організаційні заходи передбачають конкретну діяльність відповідних державних інституцій із реалізації валютної політики у вигляді підготовки, прийняття і контролю за реалізацією певних рішень з валютних відносин.

Стратегічні цілі валютної політики спрямовані на вирішення основних завдань державної економічної політики з регулювання економічних процесів.

Тактичні цілі валютної політики безпосередньо пов'язані з реалізацією регулятивних функцій держави щодо впливу на валютні відносини.

З практичної точки зору **реалізація валютної політики** – це комплекс заходів нормативного і регулятивного характеру, що здійснюється державними органами з метою впливу на суб'єктів валютних відносин (рис. 7.1).

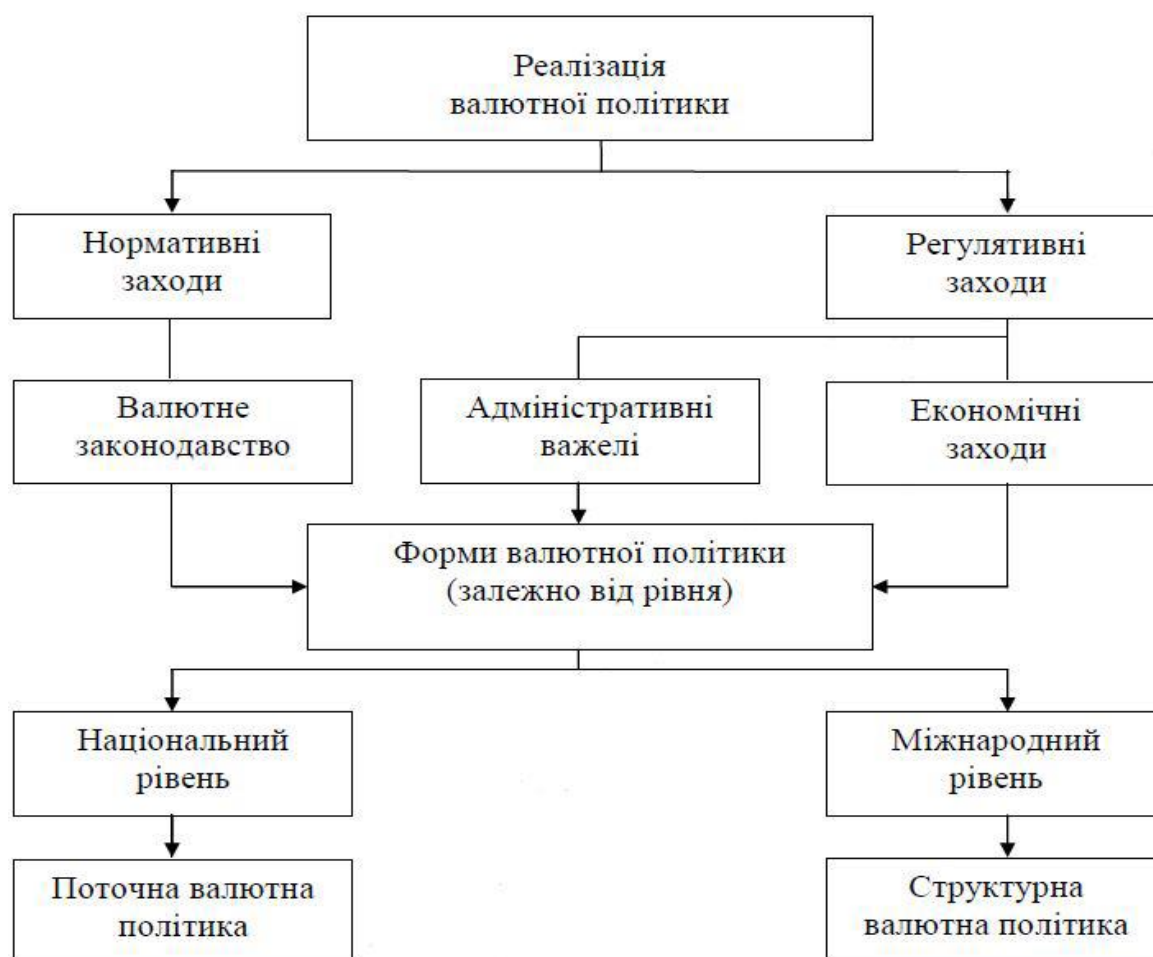

Рис. 7.1. Форми та заходи реалізації валютної політики

Нормативні заходи передбачають реалізацію валютної політики через сукупність законодавчих і нормативних актів, які регламентують порядок і принципи здійснення валютних операцій на території країни, валютних операцій резидентів з нерезидентами, порядок ввезення, вивезення, пересилання і переказу валютних цінностей, а також повноваження і функції органів валютного регулювання і валютного контролю та санкції за порушення валютного законодавства.

Регулятивні заходи валютної політики – це система адміністративних та економічних важелів впливу на господарську діяльність суб'єктів валютних відносин.

8.2. Завдання та повноваження центрального банку у сфері валютного регулювання та валютного контролю

Важливим елементом валютної політики є *валютне регулювання* – це діяльність держави та уповноважених нею органів, спрямована на регламентацію міжнародних розрахунків і порядку здійснення операцій з валютними цінностями.

Валютний контроль – це забезпечення дотримання резидентами та нерезидентами валютного законодавства.

Повноваження Національного банку України у сфері валютного регулювання:

- здійснює валютну політику виходячи з принципів загальної економічної політики України;
- складає разом з Кабінетом Міністрів України платіжний баланс України;
- контролює дотримання затвердженого Верховною Радою України ліміту зовнішнього державного боргу України;
- визначає при необхідності ліміти заборгованості в іноземній валюті уповноважених банків нерезидентам;
- видає у встановлених межах обов'язкові для виконання нормативні акти щодо здійснення операцій на валютному ринку України;
- нагромаджує, зберігає і використовує резерви валютних цінностей для здійснення державної валютної політики;
- видає ліцензії на здійснення валютних операцій та приймає рішення про їх скасування;
- установлює способи визначення і використання валютних (обмінних) курсів іноземних валют, виражених у валюті України, курсів валютних цінностей, виражених у іноземній валюті або розрахункових (клірингових) одиницях;
- установлює за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері статистики, єдині форми обліку, звітності та документації про валютні операції, порядок контролю за їх достовірністю та своєчасним поданням;
- забезпечує публікацію банківських звітів про власні операції та операції уповноважених банків.

Основні форми здійснення валютного регулювання та контролю наведені на рис. 8.3.

Дисконтна валютна політика – зниження або підвищення НБУ процентних ставок з метою регулювання попиту та пропозиції на позиковий капітал.

Девізна валютна політика – політика регулювання валютного курсу шляхом купівлі та продажу іноземної валюти.

Рис. 8.3. Основні форми здійснення валютного регулювання та контролю

Для досягнення цієї мети Національний банк використовує такі **механізми регулювання**:

а) встановлення значення офіційного обмінного курсу гривні до іноземних валют;

б) врегулювання попиту та пропозиції валюти на міжбанківському валютному ринку за допомогою купівлі-продажу іноземної валюти (проведення валютних інтервенцій);

в) запровадження окремих обмежень на здійснення валютних операцій.

Валютна інтервенція – це пряме втручання НБУ у функціонування валютного ринку за допомогою купівлі-продажу іноземної валюти з метою впливу на курс національної грошової одиниці.

Основними видами проведення валютних інтервенцій є:

а) пропорційне задоволення заявленої суб'єктами ринку суми за єдиним визначеним курсом валютної інтервенції.;

б) валютний аукціон;

в) цільові валютні інтервенції з продажу іноземної валюти для забезпечення виконання суб'єктами ринку визначених Національним банком зобов'язань в іноземній валюті..

Валютні обмеження – це система спланованих державних заходів, спрямованих на регулювання (обмеження) валютних операцій, встановлення контролю і впливу на курс валют, концентрацію валютних ресурсів у руках держави з метою утримання стабільності курсу.

Валютні обмеження передбачають:

- регулювання міжнародних платежів і переказів капіталів, репатріації прибутків, руху золота, грошових знаків і цінних паперів;

- заборону вільної купівлі-продажу іноземної валюти;

- концентрацію в руках держави іноземної валюти та інших валютних цінностей.

Диверсифікація валютних резервів – це інструмент валютної політики центрального банку, який передбачає регулювання структури офіційних валютних резервів шляхом включення до їхнього складу іноземних валют різних країн.

Під **валютними резервами** розуміють належні державі офіційні запаси іноземної валюти, що перебувають у центральному банку, в банківських установах інших країн та міжнародних валютно-кредитних організаціях.

8.3. Валютне курсоутворення

Валютний курс – це вартість грошової одиниці однієї країни, виражена у грошових одиницях інших країн або міжнародних платіжних засобах.

Національний банк України у межах своїх повноважень щодо забезпечення стабільності гривні може впливати на формування офіційного валютного курсу в результаті купівлі-продажу іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України. НБУ встановлює офіційний курс гривні до іноземних валют без зобов'язання здійснювати за ним операції з купівлі-продажу.

Режим валютного курсу полягає у запровадженні порядку визначення курсу національної валюти, його зміни та використання для здійснення розрахунків у міжнародних економічних відносинах.

Основними режимами валютних курсів, а відтак і формами реалізації валютно-курсової політики, є фіксований і плаваючий.

Детальна класифікація та характеристика основних режимів валютних курсів наведена в табл. 8.1.

Режим фіксованого валютного курсу є найсприятливішим за умови внутрішніх кризових ситуацій у нестабільній економіці. Він забезпечує нижчі темпи інфляції та досить стабільні умови для зовнішньоекономічної діяльності, бо створює можливість прогнозувати розвиток ситуації в країні.

Режими фіксованих валютних курсів означають зобов'язання постійної підтримки конкретного курсу національної валюти відносно іноземної незалежно від попиту та пропозиції на валютному ринку. При цьому коливання валютного курсу взагалі відсутні або можуть допускатися у межах до + 1%.

Плаваючий валютний курс – це співвідношення між валютами різних країн, що складається на ринку під впливом зміни попиту та пропозиції на національну й іноземну валюту.

Окремі різновиди плаваючого валютного курсу можуть передбачати встановлення центральним банком таких **основних режимів**:

1. **Вільне плавання**, за якого на зміну валютного курсу впливає лише ринкова кон'юнктура.

2. **Обмежене плавання**, за якого центральним банком задаються граничні норми коливання обмінного курсу національної валюти.

Реалізація цього режиму може здійснюватись у таких **формах**:

Класифікація режимів валютних курсів

Вид режиму валютного курсу	Характеристика
1	2
1. Фіксований, у т.ч.:	<ul style="list-style-type: none"> ▪ офіційний фіксований курс, який вводять державні органи (центральний банк країни) в умовах валютних обмежень для обміну національної валюти на іноземну; ▪ є обов'язковим для всіх (або тільки для певної частини) валютних операцій; ▪ його введення призводить до виникнення «чорного ринку»;
1.1. Фіксований курс у рамках механізму ERM-II	<ul style="list-style-type: none"> ▪ механізм ERM-II зобов'язує країни впродовж двох років утримувати курси національних валют у межах 15% від оголошеного Європейським центробанком; ▪ приєднання до ERM-II є необхідною умовою для подальшого входження до євросони;
1.2. Валютне бюро (валютна рада)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ курс національної валюти до валюти-лідера фіксується назавжди у законодавчому порядку; ▪ грошова база повинна мати 100% покриття чистими міжнародними активами центрального банку; ▪ центральний банк відмовляється від будь-яких активних операцій з внутрішніми активами (стерилізації); ▪ зміни в грошовій базі відбуваються винятково в результаті змін у міжнародних активах;
1.3. Доларизація (євроізація)	– повна заміна національної валюти іноземною, наприклад доларом США або євро;
2. Вільно плаваючий	<ul style="list-style-type: none"> ▪ рівень офіційного валютного курсу визначається виключно на валютному ринку під впливом попиту та пропозиції, які, залежать від стану платіжного балансу країни, співвідношення відсоткових ставок і темпів інфляції, очікувань учасників ринку, офіційних валютних інтервенцій тощо; ▪ центральний банк не втручається в процес курсоутворення;
3. Змішаний, у т.ч.:	– проміжний між фіксованим та гнучким режимами валютного курсу;
3.1. Фіксована валютна прив'язка	– «прив'язка» до сильної валюти (валюти-лідера) або кошика валют (наприклад СПЗ) з коридором $\pm 1\%$;
3.2. Горизонтальна валютна прив'язка	– «прив'язка» із коридором більш ніж $\pm 1\%$;
3.3. Повзуча прив'язка	– «прив'язка» із паритетом, що періодично коригується у фіксованому обсязі за фіксованими, раніше оголошеними ставками, або у відповідь на зміни в обраних кількісних показниках;
3.4. Фіксований валютний коридор	– встановлені державою на певний період часу максимальна та мінімальна межі коливання офіційного валютного курсу;
3.5. Повзучий валютний коридор	– повзучі «прив'язки» у поєднанні з валютними коридорами більш ніж $\pm 1\%$;
3.6. Кероване плавання	– плавання без наперед оголошеного руху валютного курсу: активні інтервенції центрального банку без готовності слідувати наперед визначеній цілі або руху валютного курсу.

1. **Валютний коридор** – режим, за якого центральний банк встановлює максимальний і мінімальний рівень відхилення обмінного курсу.

2. **Обмежено гнучкий курс**, за якого центральний банк проводить операції на валютному ринку з метою згладжування курсових коливань.

3. **Кероване плавання** – це режим управління валютним курсом, який полягає у цілеспрямованій зміні вартості національної валюти, як правило, у бік девальвації.

Режим множинних валютних курсів – це форма реалізації валютно-курсової політики, за якої в країні застосовуються диференційовані курси національної валюти залежно від видів валютних операцій, учасників цих операцій та різновидів валют.

8.4. Діяльність центрального банку з управління золотовалютними резервами

Золотовалютні резерви – резерви України, відображені у балансі Національного банку України, що включають в себе активи, визнані світовим співтовариством як міжнародні і призначені для міжнародних розрахунків.

Структура офіційних золотовалютних резервів – це сукупність підібраних у певній пропорції валютних активів, використання яких дає змогу центральному банку забезпечувати регулятивний вплив на валютні відносини й організацію зовнішньоекономічної діяльності в країні.

Золотовалютний резерв складається з таких активів:

- *монетарне золото* – це золото у формі монет, зливків або брусків, не нижче 995 проби, що перебуває у власності або під контролем центрального банку чи органів державного управління;

- *спеціальні права за позичення (СПЗ)* – це резервний та платіжний засіб, що емітується Міжнародним Валютним Фондом (МВФ). Існує лише у безготівковій формі у вигляді записів на банківських рахунках;

- *резервна позиція в МВФ* – це особлива форма активів, що означає право країни-члена автоматично отримувати від нього кошти в іноземній валюті у межах 25% квоти, а також суми, що раніше була надана в кредит МВФ;

- *іноземна валюта* у вигляді банкнот та монет або кошти на рахунках за кордоном;

- *цінні папери (крім акцій)*, що оплачуються в іноземній валюті;

- *будь-які інші міжнародно визнані резервні активи* за умови забезпечення їх надійності та ліквідності.

Поповнення золотовалютних резервів проводиться Національним банком шляхом:

- 1) купівлі монетарного золота та іноземної валюти;

- 2) отримання доходів від операцій з іноземною валютою, банківськими металами та іншими міжнародно визнаними резервними активами;

3) залучення Національним банком валютних коштів від міжнародних фінансових організацій, центральних банків іноземних держав та інших кредиторів.

Використання золотовалютного резерву здійснюється Національним банком на такі цілі:

1) продаж валюти на фінансових ринках для проведення грошово-кредитної політики, включаючи політику обмінного курсу;

2) витрати по операціях з іноземною валютою, монетарними металами, а також іншими міжнародно визнаними резервними активами та операціях із забезпечення діяльності Національного банку в межах сум, передбачених кошторисом доходів та витрат Національного банку;

3) повернення Національним банком валютних коштів міжнародним фінансовим організаціям, іноземним центральним банкам та іншим кредиторам, включаючи відсотки за користування такими коштами та інші обов'язкові нарахування;

4) участь у формуванні капіталу і діяльності міжнародних організацій.

Управління золотовалютними резервами – це процес, що складається з таких етапів, як планування, організація, мотивація і виконання, аналіз ефективності, звітність та контроль (рис. 8.4).

Рис. 8.4. Етапи управління золотовалютними резервами

Основні кількісні критерії визначення адекватності золотовалютних резервів:

- а) критерій забезпечення національної грошової одиниці, згідно з яким резерви мають бути достатніми для стримування різкої девальвації або ревальвації національної грошової одиниці;
- б) критерій покриття імпорту;
- в) критерій покриття зовнішнього боргу;
- г) комбіновані критерії.

Головними критеріями *якісного управління* золотовалютними резервами є забезпечення дотримання наступних *параметрів*:

- *збереження* – визначає необхідність накопичення, оптимального формування і раціонального використання валютних резервів як частини національного багатства країни;
- *ліквідність* – передбачає наявність у центрального банку можливості негайного використання значної частини валютних резервів з метою реалізації завдань оперативного регулювання валютних відносин в країні;
- *прибутковість* – забезпечує належну ефективність розміщення центральним банком коштів у різних видах валютних активів.

8.5. Економічний зміст і значення платіжного балансу в механізмі валютного регулювання

Платіжний баланс – це співвідношення всіх фактичних платежів, здійснених певною країною на користь інших країн, та надходжень коштів, отриманих нею з-за кордону.

Якщо платіжний баланс відображає фактичний рух валютних потоків за звітний період, то для характеристики загального стану вимог і зобов'язань країни використовується поняття розрахункового балансу.

Розрахунковий баланс – це співвідношення на певну дату всіх вимог і зобов'язань певної країни щодо інших країн незалежно від періоду їх виникнення і терміну оплати. Він використовується для оцінки міжнародно і розрахункової позиції країни.

Структура платіжного балансу передбачає групування всіх операцій, що в ньому відображаються, за окремими статтями і розділами *залежно від характеру здійснюваних зовнішньоекономічних угод*.

Ці угоди поділяються на два основні види:

- *поточні*: пов'язані з рухом товарів, послуг, доходів, трансфертів;
- *фінансові*: пов'язані з інвестиційною діяльністю, а також операціями з активами і зобов'язаннями.

Розділ I платіжного балансу «Рахунок поточних операцій» включає всі операції з реальними цінностями, які відбуваються між резидентами та нерезидентами, а також операції, пов'язані з безоплатним наданням або одержанням цінностей, які призначені для поточного використання. Тут виділяють чотири основні компоненти: 1) товари; 2) послуги; 3) доходи; 4) поточні трансферти.

Розділ II «Рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій» поділяється на: 1) стаття «Рахунок операцій з капіталом»; 2) стаття «Фінансовий рахунок».

Питання для самоконтролю

1. Які функції виконує центральний банк у сфері валютної політики?
2. Що таке валютне регулювання та яка його основна мета?
3. Якими є основні завдання валютного регулювання та контролю?
4. Проаналізуйте повноваження НБУ у сфері валютного регулювання.
5. Дайте характеристику основних методів валютного регулювання.
6. Проаналізуйте основні функції НБУ у сфері валютного контролю.
7. Проаналізуйте основні режими валютних курсів.
8. З яких елементів складаються офіційні резерви країни? Дайте їм характеристику.
9. Дайте характеристику джерел формування золотовалютних резервів.
10. Що таке платіжний баланс країни та яке його значення?

Тема 9. ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА ТА ІНСТРУМЕНТИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

План лекції

- 9.1. *Сутність грошово-кредитної політики.*
- 9.2. *Адміністративні інструменти грошово-кредитної політики.*
- 9.3. *Облікова ставка як інструмент грошово-кредитної політики.*
- 9.4. *Норма обов'язкового резервування як інструмент грошово-кредитної політики.*
- 9.5. *Операції на відкритому ринку як інструмент грошово-кредитної політики.*

Рекомендована література: [3]; [4]; [6]; [7]; [12]; [15]; [15]; [19, с. 243-270]; [20, с. 197-214]

9.1. Сутність грошово-кредитної політики

Грошово-кредитна політика – комплекс взаємопов'язаних, спрямованих на досягнення певних цілей заходів щодо регулювання грошового ринку, що їх проводить держава через свій центральний банк.

Суб'єктом грошово-кредитної політики виступає держава, яка регулює цю сферу через свої органи – центральний банк і відповідні урядові структури – міністерство фінансів, органи нагляду за діяльністю банків і контролю за

грошовим обігом, інституції щодо страхування депозитів, а також інші установи. Вирішальну роль у розробленні та реалізації грошово-кредитної політики відіграє НБУ.

Об'єктами грошово-кредитної політики є грошовий ринок, ринок позичкових коштів та грошовий обіг.

Цілі грошово-кредитної (монетарної) політики:

- досягнення та підтримка цінової стабільності в державі;
- сприяння фінансовій стабільності, у тому числі стабільності банківської системи;
- сприяння додержанню стійких темпів економічного зростання та підтримка економічної політики Кабінету Міністрів України.

За спрямованістю та мірою впливу регулятивних заходів на пропозицію грошей розрізняють наступні **типи грошово-кредитної політики**:

- політика грошово-кредитної експансії;
- політика рестрикції;

Ці типи політик є протилежними за напрямком дії з усіх можливих

Експансійна політика ґрунтується на довільному, стрімкому збільшенні пропозиції грошей, через що гроші швидко "дешевіють", а інфляція зростає.

Більш дієвою є **політика рефляції**, котру ще називають політикою "м'якої" інфляції". За цієї політики пропозиція грошей збільшується малими темпами, контрольовано.

Політика рестрикції (обмеження) базується на стрімкому скороченні пропозиції грошей та скорочення їх маси в обороті. Це досягається за допомогою обмежень монетарної емісії, зменшенням обсягів рефінансування НБУ комерційних банків, скороченням обсягів кредитування суб'єктів господарювання та населення.

Для виведення економіки з рестрикційного шоку застосовується ще один тип грошової політики – політика **дезінфляції**. Вона є "м'якою" рестрикцією, через що скорочення ділової активності відбувається повільно та не провокує значних економічних спадів. За цієї політики економічне стримування має обмежуватися тільки низькими темпами зростання виробництва.

Виділяють такі **основні типи режимів грошово-кредитної політики**:

1) **таргетування обмінного курсу** (курсове, валютне регулювання): встановлення НБУ номінального обмінного курсу як проміжної мети монетарної політики; намагання забезпечення його стабільності щодо валюти так званої «країни-якоря» через зміни процентних ставок і прямі валютні інтервенції, імпортуючи, таким чином, цінову стабільність із цієї країни;

2) **монетарне таргетування** (таргетування грошових агрегатів): досягнення цінової стабільності шляхом забезпечення контролю над зростанням кількості грошей порівняно з наперед оголошеним таргетом. Щорічно визначається цільовий орієнтир, який може вимірюватися показником зміни грошової маси (агрегати M1, M2 або M3) або загальним рівнем ліквідності, чи визначатися як інтервал динаміки грошової пропозиції;

3) *інфляційне таргетування*: використання двох операційних цілей (інфляції та валютного курсу), а також двох ключових монетарних інструментів НБУ (валютних інтервенцій і процентної ставки).

У 2020 році і надалі Національний банк України використовуватиме режим інфляційного таргетування з метою досягнення цілей щодо цінової стабільності.

Інструменти регулювання грошової сфери розрізняються:

1) *за об'єктами впливу*:

- на пропозицію грошей (кредитна експансія, кредитна рестрикція);
- на попит на гроші;

2) *за формою*:

– *прямі (адміністративні)* – інструменти, що мають форму директив, інструкцій центрального банку й спрямовані на обмеження сфери діяльності кредитного інституту;

– *опосередковані (ринкові)* – способи впливу центрального банку на грошово-кредитну сферу формуванням певних умов на грошовому ринку та ринку капіталів;

3) *за особливостями параметрів, що встановлюються у процесі регулювання*:

- кількісні;
- якісні;

4) *за термінами впливу*:

- короткотермінові;
- довготермінові.

Згідно з Законом України «Про Національний банк України» до ***інструментів грошово-кредитної політики*** відносяться:

1. Визначення й регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків і фінансово-кредитних установ.

2. Процентна політика.

3. Рефінансування комерційних банків.

4. Управління золотовалютними резервами.

5. Операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права) на відкритому ринку.

6. Регулювання імпорту та експорту капіталу.

7. Емісія власних боргових зобов'язань та операції з ними.

9.2. Адміністративні інструменти грошово-кредитної політики

До ***адміністративних інструментів*** можна віднести:

- регулювання величини процентних ставок за кредитами і депозитами;
- регулювання кількісних параметрів кредитів, що надаються суб'єктам господарювання;

- встановлення «стелі» кредиту центрального банку, що надається урядові та банківським установам;
- регулювання портфеля активів комерційних банків;
- обмеження споживчого кредиту;
- обмеження на відкриття філій та відділень;
- селективна кредитна політика.

Адміністративне регулювання процентних ставок передбачає обмеження центральним банком чи урядом розміру верхніх меж процентних ставок за кредитами, що призводить до збільшення попиту на кредитні ресурси банків. Низькі процентні ставки стимулюють інвестиції та сприяють підвищенню ділової активності.

«Кредитні стелі» – граничні суми кредитування. За їх застосування комерційні банки змушені утримувати певну частину залучених депозитів у вигляді невикористаних резервів, що для них є не вигідним. Мета застосування цього інструмента полягає у стримуванні надмірної кредитної експансії.

В економічних ситуаціях, які вимагають спеціалізованих інструментів впливу на стан економіки, застосовують **селективні (або вибіркові) методи грошово-кредитного регулювання**. До них відносяться:

- обмеження обсягів кредитів, що надаються певним галузям;
- пряме регулювання процентної ставки;
- обмеження величини кредитів для окремих банків;
- встановлення квот на окремі види пасивних і активних операцій;
- введення лімітів на видачу різних категорій позик і на залучення кредитних ресурсів;
- обмеження на відкриття філій і відділень; лімітування розмірів комісійних винагород,
- тарифів на надання різних видів послуг, процентних ставок; визначення переліку операцій, видів забезпечення, а також вимоги ліцензій на окремі види операцій.

До **основних допоміжних інструментів** проведення грошово-кредитної політики у межах селективних методів грошово-кредитного регулювання відносять:

- регулювання споживчого кредиту особливо в умовах економічно розвинених країн впливає на значний обсяг грошової маси, оскільки велика частина споживчого попиту особливо на товари тривалого користування задовольняється саме через цей вид кредитних відносин, а збільшення чи зменшення можливості придбання формує суттєві показники;
- умовляння суб'єктів стосовно розширення або скорочення кредитних можливостей банківської системи здійснюється керівництвом центральних банків саме в особливих, виняткових економічних ситуаціях;
- фіксація маржі в спекулятивних операціях з цінними паперами через встановлення мінімально допустимих внесків на купівлю, а для решти платежів допустимих позичок дозволяє обмежити їх негативний вплив на економіку;

– вибірковий контроль за кредитами спрямований переважно на їх розміщення, а не на контроль за кількістю позик;

– регулювання процентних ставок за депозитами полягає в обмеженні їх верхньої межі з метою запобігання вкладу коштів у ризиковані активи у разі, коли високий ризик кредитування банки намагаються компенсувати підвищенням процентної ставки.

Селективна кредитна політика застосовується у країнах з недостатньо розвиненим фінансовим ринком. Основними *інструментами селективної кредитної політики* є:

- кількісні параметри кредитів, спрямованих у певні галузі;
- створення спеціальних фінансово-кредитних закладів, які кредитують певні галузі за нижчими процентними ставками;
- різноманітні пільги для банківських інституцій, які надають кредити переважно пріоритетним сферам економіки.

Застосування селективної кредитної політики має й негативні наслідки:

- розвиток галузей економіки потрапляє в залежність від пільгового кредитування;
- надмірне зростання грошової маси, що посилює інфляційні процеси;
- кредитування найперспективніших галузей економіки ускладнюється внаслідок спрямування грошових потоків у певні галузі;
- зміна кон'юнктури на світових ринках негативно впливає на окремі галузі, які отримували значні обсяги пільгових кредитів.

Отже, застосування інструментів прямого впливу на основні параметри грошової маси дозволяє стримати надмірне створення банками грошей.

9.3. Облікова ставка як інструмент грошово-кредитної політики

Процентна політика – один із інструментів грошово-кредитної політики Національного банку України, який використовується з метою регулювання попиту та пропозиції на грошові кошти шляхом зміни процентних ставок за своїми операціями та шляхом надання рекомендацій щодо встановлення процентних ставок за активними та пасивними операціями банків (індикативні ставки) з метою впливу на процентні ставки суб'єктів грошово-кредитного.

Облікова ставка Національного банку України – ціна за рефінансування комерційних банків, яке здійснюється шляхом купівлі векселів Національним банком до настання строку платежу за ними, й утримується з номінальної суми векселя.

Облікова процентна ставка має вплив і на інші процентні ставки та дохідність нафінансовому ринку:

- на ставки міжбанківського ринку (за кредитами овернайт, іншими кредитами та депозитами) веде до зміни ринкових ставок за банківськими кредитами та ставок за депозитами, при цьому попит на цінні папери (скорочується за умовії зростання), їх ринкова вартість змінюється

(знижується), а дохідність на ринку цінних паперів також зміниться (матиме тенденцію до зростання);

- на динаміку обмінного курсу національної валюти через стимулювання припливу або відпливу короткострокових капіталів, які переміщуються між країнами у пошуку найбільш прибуткового розміщення;

- процентні ставки за основним обсягом монетарних операцій центрального банку (залежно від стану ліквідності на грошово-кредитному ринку цією ставкою може бути процентна ставка за депозитною або кредитною операцією) тощо.

З метою ефективного управління фінансовим ринком, обсягами грошової маси в обігу та виконання функцій кредитора останньої інстанції Національний банк встановлює за своїми операціями такі **процентні ставки**:

- облікову (є найнижчою, на її основі визначають інші);

- за кредитами овернайт центральний банк надає банкам кредити строком на один робочий день з метою згладжування тимчасових коливань ліквідності банків та оперативного регулювання грошово-кредитного ринку, її розмір може бути диференційованим залежно від забезпечення кредиту (нині надаються під забезпечення державними цінними паперами та без забезпечення (бланкові));

- рефінансування (визначається під час проведення кількісного тендера залежно від строку й виду рефінансування та не може бути менше облікової ставки);

- за депозитами овернайт центральний банк залучає тимчасово вільні кошти банків строком на один робочий день з метою вилучення надлишкових коштів банків, регулюючи обсяг грошової маси в обігу. Її розмір встановлюється диференційовано відповідно до строків залучення, визначається шляхом випуску депозитних сертифікатів, залежить від стану та прогнозного обсягу загальної ліквідності банків, кон'юнктурних очікувань ринку та терміну вилучення коштів з обігу;

- залучення тимчасово вільних коштів банків за умови проведення тендеру, фінансові установи самостійно пропонують процентну ставку, за якою погоджуються вкласти кошти в депозитний сертифікат. Центральний банк здійснює розміщення депозитних сертифікатів у межах оголошеного обсягу коштів і самостійно визначає прийнятну для залучення коштів процентну ставку, починаючи з найменшої запропонованої банками. У разі проведення такого розміщення центральний банк орієнтується на тенденції та динаміку процентних ставок на міжбанківському ринку.

Встановлення облікової ставки центрального банку здійснюється за такими **принципами**:

- визначення облікової ставки на рівні, що перевищує темпи інфляції.;

- встановлення облікової ставки у межах коридору ринкових процентних ставок за кредитами та депозитами;

- встановлення облікової ставки за умов стабільності на грошовому ринку і сталості інфляційних процесів на рівні, близькому до ставок на міжбанківському ринку;

– визначення облікової ставки на рівні, що забезпечує рівновагу попиту і пропозиції на грошовому ринку.

Розмір облікової ставки розглядається Комітетом з монетарних питань Національного банку, затверджується рішенням Правління Національного банку та діє до її зміни.

9.4. Норма обов'язкового резервування як інструмент грошово-кредитної політики

Банківський (загальний) резерв – сума грошових коштів, які є в даний момент у розпорядженні банку і не використані у активних операціях. Та частина загального резерву яку банки повинні зберігати у грошовій формі і не використовувати для поточних потреб називається **обов'язковим резервом**. Його обсяг встановлює норматив НБУ у відсотках до банківських пасивів. Різниця між загальним і обов'язковим резервами становить **вільний резерв**. Тобто **вільний резерв** є сукупністю грошових коштів комерційного банку, що в даний момент є в розпорядженні банку і можуть бути використані ним для активних операцій. За економічним змістом вільний резерв включає в себе скориговану суму капіталу банку на позитивне чи негативне сальдо заборгованості банку по міжбанківському кредиту, включаючи і кредити НБУ та зменшену на суми відрахувань до централізованого страхового фонду, вкладення банку в активні операції, не повернуті в даний момент та обов'язковий резерв.

Мінімальні обов'язкові резерви – це інструмент грошово-кредитної політики, сутність якого полягає у встановленні обов'язкової норми ресурсів, яку комерційні банки повинні зберігати в центральному банку у відсотках до залучених депозитів.

Центральний банк періодично змінює норму обов'язкового резервування залежно від ситуації на ринку і типу політики, що ним проводиться. За **обмежувальної** грошово-кредитної політики центральний банк вдається до підвищення норми обов'язкових резервів, що веде до зменшення кредитних можливостей комерційних банків і скорочення грошової маси в обігу (збільшення норми резервування, зменшення обсягу кредитних ресурсів комерційних банків, зменшення обсягів кредитування економічних агентів, обмеження темпів зростання грошової маси).

За здійснення **стимулювальної (експансивної)** грошово-кредитної політики центральний банк знижує норму обов'язкових резервів, внаслідок чого більша частка ресурсів залишається в розпорядженні комерційних банків, що дає можливість збільшувати обсяги кредитування та веде до зростання грошової маси в обігу (зменшення норми резервування, збільшення обсягу кредитних ресурсів комерційних банків, збільшення обсягів банківських кредитів економічним суб'єктам, збільшення величини грошової маси в обігу).

Використання інструмента обов'язкових резервних вимог регулюється чинним Положенням про формування обов'язкових резервів для банків України. Відповідно до нього всі банки України з часу отримання банківської ліцензії зобов'язані резервувати і зберігати кошти на рахунках в Національному банку України відповідно до встановлених нормативів.

9.5. Операції на відкритому ринку як інструмент грошово-кредитної політики

Відкритим вважають ринок, на якому здійснюються операції з купівлі-продажу цінних паперів між особами, що не є первинними кредиторами та позичальниками, і коли кошти внаслідок продажу цінних паперів на такому ринку надходять на користь держателя цінних паперів, а не їх емітента.

Операції на відкритому ринку (*open market operations*) – це купівля/продаж казначейських зобов'язань Національним банком України, а також інших цінних паперів (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права) та боргових зобов'язань, визначених Правлінням Національного банку.

Зміст операцій на відкритому ринку полягає у здійсненні центральним банком купівлі-продажу цінних паперів з метою впливу на ресурсну базу комерційних банків. У результаті продажу центральним банком цінних паперів комерційним банкам скорочується обсяг ресурсів, які останні можуть використати на кредитування суб'єктів національної економіки. Це справляє обмежувальний вплив на обсяг грошової маси та рівень ділової активності. Операції з придбання центральним банком цінних паперів у комерційних банків приводять до зростання ресурсної бази комерційних банків і дають змогу збільшити обсяг кредитних операцій, стимулюючи економічну активність.

Контрольні питання

1. Розкрийте сутність грошово-кредитної політики.
2. Яка система цілей формування грошово-кредитної політики?
3. З якою метою формуються мінімальні обов'язкові резерви?
4. Розкрийте зміст операцій на відкритому ринку.
5. Який механізм регулювання облікової ставки?
6. За якими принципами встановлюється облікова ставка НБУ?
7. Які об'єкти грошово-кредитної політики ви знаєте?
8. Які типи грошово-кредитної політики можуть формуватися центральним банком?
9. У чому суть рестрикційної грошово-кредитної політики?
8. Розкрийте особливості експансіоністської грошово-кредитної політики.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Адамик Б. П. Центральний банк і грошово-кредитна політика : підруч. Вид. 2-ге., доповн. і переробл. К. : Кондор, 2011. 416 с.
2. Базель Ш. Все, що потрібно знати. URL: <https://www.stakeholder.com.ua/reporting/supervision/bazel-3-vse-shho-potribno-znati.html>.
3. Вдовенко Л.О., Мороз К.М., Ковальчук Т.В. Грошово-кредитна політика НБУ та її вплив на банківську діяльність. *Інфраструктура ринку*. 2019. № 35. С.
4. Грубляк О.М., Шкрумеляк Н.І. Економічна сутність та основні проблеми грошово-кредитної політики НБУ в сучасних умовах. *Молодий вчений*. 2018. Вип. 10(62). С. 765-769.
5. Гудзовата О.О. Чинники та функціональні особливості розвитку грошово-кредитної сфери в контексті формування системних характеристик фінансової безпеки держави. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Економіка і менеджмент». 2017. Вип. 26(2). С. 83-87.
6. Коваленко В.В. Грошово-кредитна політика та її вплив на подолання структурних дисбалансів економіки України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 12. С. 445-449.
7. Королюк Т. О. Роль монетарної політики у забезпеченні національної безпеки України. *Економіка та держава*. 2019. №6. С. 36-40. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/6_2019/9.pdf.
8. Леоновіч Т. Стандарти банківського нагляду «Базель 3» в умовах фінансової кризи. *Економічний аналіз*. 2013 рік. Вип. 12. Част. 2. С. 59-65.
9. Лисенко Ж.П. Рівень впливу політики НБУ на стан грошово-кредитного ринку України та можливі шляхи її покращення, зважаючи на досвід закордонних країн. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 18. Ч. 1. С. 174–180.
10. Полях С.С. Ефективність механізму рефінансування в умовах кризи банківської системи. *Фінансовий простір*. 2016. № 2(22). С. 24-33.
11. Правила системи електронних платежів Національного банку України. Рішення Національного банку України. Протокол від 13.07.2017 № 1 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr001500-17> (дата звернення: 08.07.2019).
12. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> (дата звернення: 02.07.2019).

13. Про затвердження Положення про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи: Постанова НБУ від 17.09.2015 р. № 615. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0615500-15>.
14. Про Національний Банк України: Закон України від 20 травня 1999 р. № 679-XIV (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14> (дата звернення: 02.07.2019).
15. Про Основні засади грошово-кредитної політики на 2020 рік та середньострокову перспективу: Рішення Національного банку України від 10.09.2019 № 37-рд. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr037500-19>.
16. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 05.04.2001 р. № 2346-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14> (дата звернення: 12.07.2019).
17. Ситник І. П., Ярина В. В. Сучасний стан функціонування національної платіжної системи «Український платіжний простір». *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 9. С. 40–44. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=6653&i=6>
18. Харун О. А., Грицина Л. А. Розвиток грошово-кредитної політики України в умовах глобалізації. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 41. С. 176-182. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2019_41_34.
19. Центральний банк і грошово-кредитна політика: навч. посіб.; за ред. Косової Т. Д., Папаїки О. О. К.: Центр учбової літератури, 2011. 328 с.
20. Центральний банк і грошово-кредитна політика: підруч. / А.В. Сілакова, Г.І. Лановська, Н.І. Климаш та ін.; за заг. ред. Т.А. Говорушко. Львів «Магнолія 2006», 2015. 224 с.
21. Чарая В. О. Причины внедрения Базель III, его характеристики и ожидаемые эффекты. *Молодой ученый*. 2012. №5. С. 246-249. URL: <https://moluch.ru/archive/40/4744/> (дата обращения: 13.08.2019)
22. Швайко М.Л. Сучасні тенденції грошово-кредитної політики України. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Економічна». 2017. Вип. 92. С. 32-40.
23. Штефан Л.Б., Москалюк О.В. Основні напрями вдосконалення грошово-кредитної політики в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 17. С. 779-783.

Навчальне електронне видання
комбінованого використання
Можна використовувати в локальному та мережному режимах

ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК ТА ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА

опорний конспект лекцій
для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та страхування

Укладач

ГОРОШАНСЬКА Олена Олександрівна

Відповідальний за випуск
зав. кафедри фінансів та обліку
д-р. екон. наук., проф. Крутова А.С..

Авторська редакція

План 2020 р., поз. 47 / _____

Підп. до друку . .2020 р. Один електронний оптичний диск (CD-ROM);
супровідна документація. Об'єм даних Мб. Тираж 10 прим.

Видавець і виготівник
Харківський державний університет харчування та торгівлі
вул. Ключківська, 333, м. Харків, 61051.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4417 від 10.10.2012 р.